

«УНІВЕРСИТЕТ «КРОК»

Кафедра національної економіки та фінансів

Лисенко Владислав Валерійович

УДК 658 : 351

**Кваліфікаційна робота магістра
«Оптимізація пенсійного забезпечення та ефективність
публічного управління в Україні»**

072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр

Кваліфікаційна робота містить результати власних доробок. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В.В. Лисенко

Науковий керівник

Грушко Віктор Іванович
д.е.н., професор

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1.....	7
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ..	7
1.1. Сутність та види пенсійного забезпечення	7
1.2. Суб'єкти системи пенсійного забезпечення.....	16
1.3. Моделі пенсійного забезпечення	20
РОЗДІЛ 2.....	26
АНАЛІЗ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	26
2.1. Особливості системи пенсійного забезпечення в Україні.....	26
2.2. Особливості формування доходної частини бюджету Пенсійного фонду України.....	32
2.3. Оцінка функціонування недержавного пенсійного забезпечення в Україні.....	39
РОЗДІЛ 3.....	48
УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	48
3.1. Зарубіжний досвід оптимізації пенсійного забезпечення	48
3.2. Правові питання імплементації Україною європейських стандартів пенсійного забезпечення	57
3.3. Стратегічна модель державного регулювання системи пенсійного забезпечення в Україні	62
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Втілення в Україні системних соціально орієнтованих трансформацій, спрямованих на подолання наслідків фінансово-економічної кризи, воєнних дій, трудової міграції працездатного населення за кордон, неможливе без ефективного реформування системи пенсійного забезпечення та вирішення усіх, або хоч б найважливіших проблем у цій сфері. Адже пенсійне забезпечення є важливим складовим елементом соціального захисту, який пов'язаний з економічними, політичними, соціально-гуманітарними процесами в суспільстві. Сьогодні питання пенсійного забезпечення є, напевне, однією з найважливіших соціально-економічних проблем не лише для України, але більшості країн світу, як для розвинених країн, так і для країн, що розвиваються. В умовах тотального старіння населення розвинених країн, солідарні пенсійні системи, які побудовані на принципі, що кожне наступне покоління утримує попереднє, вже не можуть в повній мірі забезпечити прийнятний рівень життя особам похилого віку та непрацездатним.

Важлива роль системи пенсійного забезпечення пояснюється ще й тим, що її стійкість і надійність є запорукою соціальної та економічної стабільності в країні. Існування у сфері пенсійного забезпечення високих соціальних стандартів є ключовою ознакою соціальної держави. Реалізація цієї мети вимагає залучення значних ресурсів, а її тривалість передбачає особливий характер державного регулювання системи пенсійного забезпечення з метою мінімізації ризиків виникнення будь-яких негативних впливів на її результати. Державне регулювання й практика реалізації пенсійного забезпечення мають постійно реагувати на зміни в економіці, політиці, суспільстві. Зважаючи на те, що зміни у державному регулюванні системи пенсійного забезпечення відбуваються постійно, визначення напрямів його подальшого розвитку з використанням передового зарубіжного досвіду є актуальним, що зумовило вибір теми роботи.

Ступінь розробки наукової проблеми. Проблемним питанням управління системою пенсійного забезпечення присвячено праці, як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, В. Андропова, С. Б. Березіна, Т. О. Бондалетова, Ю. Ю. Вергелюк, К. М. Горбенко, В. І. Грушка, І. В. Жмурко, Н. О. Іванченко, О. П. Коваль, О. О. Коломієць, А. О. Надточій, І. А. Островський, Я. Парфьонов, О. О. Пилипенко, І. М. Пріхно, І. І. Румик, Г. Русак, І. І. Смирнова, Ю. І. Скулиш, В. І. Танчик, Г. А. Трунова, Л. Д. Тулуш, А. С. Харченко, І. О. Хомич, О. Г. Чумаченко та ін. Загалом, бачимо, що зважаючи на актуальність та важливість даного питання, є значна кількість наукових праць, які присвячені різним аспектам пенсійного забезпечення. Проте дане питання потребує подальшого дослідження, оскільки сьогодні зростає кількість факторів, які негативно впливають на пенсійне забезпечення, зокрема детального аналізу потребує функціонування пенсійної системи в умовах воєнного стану.

Мета і завдання магістерської роботи. Метою даної магістерської роботи є визначення напрямів оптимізації пенсійного забезпечення в Україні з метою покращення ефективності публічного управління.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

- визначити сутність і види пенсійного забезпечення;
- розглянути суб'єкти системи пенсійного забезпечення;
- дослідити моделі пенсійного забезпечення;
- проаналізувати особливості системи пенсійного забезпечення в Україні;
- розглянути особливості формування дохідної частини бюджету Пенсійного фонду України;
- оцінити функціонування недержавного пенсійного забезпечення в Україні;
- проаналізувати зарубіжний досвід оптимізації пенсійного забезпечення;

- дослідити правові питання імплементації Україною європейських стандартів пенсійного забезпечення;
- запропонувати стратегічну модель державного регулювання системи пенсійного забезпечення в Україні.

Об'єкт дослідження: процес державного регулювання пенсійного забезпечення в Україні та його оптимізація.

Предмет дослідження: теоретичні питання та практичні аспекти державного регулювання пенсійного забезпечення в Україні та його оптимізації.

Інформаційною базою дослідження слугували наукові статті періодичного друку, монографії з питань пенсійного забезпечення, аналітичні огляди та звіти міжнародних організацій, статистична інформація державних органів України нормативно-правові акти, ресурси Інтернету.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження виступають концепції й методи сучасної економічної теорії, теорії менеджменту, економічного аналізу, наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, які підтверджують концепційні принципи системи пенсійного забезпечення.

Під час проведення наукового дослідження використовувалися наступні методи: монографічний метод, метод узагальнення, логічний метод - були використані під час дослідження теоретичних питань оптимізації пенсійного забезпечення; діалектичний метод, структурно функціональний метод, метод аналізу і синтезу, статистичні методи – при дослідженні сучасного стану системи пенсійного забезпечення в Україні; метод аналогії, метод дедукції та індукції, прогностичний метод – при розробці напрямів удосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів. Виходячи із особливостей функціонування системи пенсійного забезпечення в Україні дослідження демонструє сучасний стан її складових елементів та зарубіжний досвід напрямків оптимізації.

Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що в роботі на основі аналізу зарубіжного досвіду було розроблено шляхи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні, а запропоновані пропозиції можуть бути використані у межах розпочатої пенсійної реформи.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були відображені у науковій статті на тему «Особливості системи пенсійного забезпечення України», поданій до публікації у Збірнику наукових праць категорії Б «Вчені записки Університету «КРОК».

Структура магістерської роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, загальних висновків, списку використаної літератури і додатків. Робота містить 7 таблиць, 22 рисунки і 3 додатки. Загальний обсяг магістерської роботи становить 83 сторінки, список використаних джерел налічує 68 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Сутність та види пенсійного забезпечення

Пенсійне забезпечення виникло близько ста років тому – наприкінці XVIII – на початку XIX ст., хоча різні варіації пенсійного страхування існували ще раніше. Наприклад, ще в 1659 році в Данії існувала так звана вдовина каса, до якої чоловіки регулярно сплачували внески, а після їх смерті накопичені гроші забезпечували життя жінок. Схожа система існувала в Англії, де робітничі організації акумулювали грошові кошти для забезпечення життя літніх людей.

До виникнення системи пенсійного забезпечення піклування про людей похилого віку покладалось на їх сім'ю, тим же, хто не мав дітей та заощаджень на старість, залишалось надіятися лише на допомогу зі сторони церкви чи інших опікунських закладів. Причиною виникнення пенсійного забезпечення став промисловий переворот – були створені великі підприємства з великою кількістю найманих працівників, в результаті чого трансформувалась економічна роль сім'ї та її демографічний склад. Тогочасна сім'я, яка складалася переважно з трьох поколінь, розпалася на дві частини, в результаті чого люди похилого віку стали жити окремо від своїх дітей та онуків. Внаслідок цього у людей похилого віку з'явилась потреба в суспільній підтримці, оскільки сім'я перестала виконувати цю функцію. Гарантоване державою пенсійне страхування виникло в результаті боротьби робітників за свої права, які поставили однією із вимог перенесення частини відповідальності за забезпечення старості з робітника на роботодавця [4, с. 36].

Вперше систему пенсійного забезпечення робітників в тому вигляді, до якого ми звикли сьогодні, ввів у 1889 році німецький уряд на чолі з

канцлером Бісмарком. Проте перші нормативні положення пенсійного забезпечення з'явилися ще в 1720 р. в Морському статуті для військових чинів та в 1758 р. в Положенні про пенсійне забезпечення військовослужбовців сухопутних військ. А з 1765 р. пенсійне забезпечення почало розповсюджуватися на цивільних чиновників, які залишали державну службу за вислугою років, зокрема було започатковано формування спеціальних пенсійних капіталів, з яких на виплату пенсій використовувались лише відсотки. Саме з цього часу можна вважати початок формування пенсійних накопичень та прибуткового розміщення пенсійних капіталів. У 1827 р. було затверджено Загальний статут про пенсії й одноразові допомоги чиновникам та членам їхніх сімей, а також відомчі статути про пенсії [34, с. 32].

Далі пенсійне страхування почали запроваджувати інші промислові країни. В Австрії система пенсійного страхування діє з 1906 року, у Великій Британії – з 1908 р., у Швеції та Нідерландах – 1913 р., у Франції – з 1930 р. Дещо пізніше державне пенсійне забезпечення з'явилося у США – у 1935 р., під час великої депресії, в Японії – у 1941 р., під час Другої Світової війни. Швейцарія запровадила систему пенсійного страхування лише у 1946 р., після закінчення Другої Світової війни.

У науковій літературі недостатню увагу приділено вивченню еволюції таких понять, як «пенсійна система», «пенсія», «пенсійне забезпечення» тощо. У багатьох випадках дослідники наводять ці поняття як ідентичні за змістом. У словнику іноземних слів наводиться таке визначення: «...пенсія – періодична, зазвичай щомісячна, грошова виплата – форма матеріального забезпечення громадян» [50, с. 171]. За визначенням П. І. Устиної, «пенсія – це сума грошових виплат, одержувана громадянином після припинення ним трудової діяльності» [50, с. 172]. Новий енциклопедичний словник стосовно тлумачення поняття «пенсія» замість слова «виплата» вживає поняття «забезпечення». Тобто «пенсія – грошове забезпечення, одержуване індивідом з пенсійних та інших фондів після закінчення ним трудової

діяльності, із досягненням пенсійного віку або в інших випадках, передбачених законом» [15, с. 303].

На думку П. І. Шевчука пенсія є регулярною грошовою виплатою непрацездатним громадянам як матеріальна допомога за вислугу років, за похилим віком, з інвалідності, у випадку втрати годувальника [55, с. 25].

А. І. Якимів під пенсією розуміє форму надання матеріальних благ непрацездатним громадянам з огляду на соціальний чинник [57, с. 98]. Функціональне призначення виплат пенсій полягає не тільки у наданні громадянам засобів для існування у випадку настання непрацездатності (вік, хвороба, інвалідність, нещасний випадок), але й для підтримки необхідного рівня життя на час непрацездатності.

Соціальні виплати, насамперед, пенсії, характеризуються подвійною природою. По-перше, пенсія є грошовою винагородою, яка забезпечує прийнятний рівень життя громадян похилого віку (пенсіонерів) та є еквівалентною до їх попереднього рівня заробітку, тобто до рівня доходів, які пенсіонер отримував протягом своєї трудової діяльності. По-друге, пенсія є грошовою допомогою для непрацездатних громадян у розмірі мінімального прожиткового мінімуму за рахунок коштів державного бюджету.

Тобто під пенсією слід розуміти певну частину заробітної плати громадянина, яка протягом його трудової діяльності добровільно чи в обов'язковому порядку відраховувалась до пенсійного фонду у формі страхових внесків для забезпечення майбутніх пенсійних виплат із настанням непрацездатності через похилий вік, старість тощо. Під мінімальною пенсією розуміють державну соціальну гарантію, розмір якої визначається чинним законодавством.

Далі розглянемо сутність пенсійної системи. Пенсійна система – це комплексна система, яка регулює: управління та організацію пенсійного забезпечення; матеріальне забезпечення громадян пенсіями й іншими соціальними виплатами; створення пенсійних фондів, з яких далі виплачуються пенсії й здійснюються інші виплати.

Пенсійна система є складовою частиною державного соціального забезпечення, механізм якої покликаний забезпечити ефективне функціонування однієї з галузей соціальної сфери суспільства. Коли мова йде про пенсійну систему, то розуміється система, яка функціонує в певній країні, тому, визначаючи поняття пенсійної системи, необхідно додавати країну, у якій вона функціонує, оскільки кожній такій системі характерні власні особливості.

Пенсійну систему країни розглядають як економічний механізм страхування гарантованого та стабільного рівня життя людей похилого віку і осіб, які з будь-яких причин втратили працездатність. Основний зміст функціонування пенсійної системи здійснюється через механізми державного регулювання [26, с. 15]. Отже, під пенсійною системою слід розуміти сукупність фінансово-економічних, правових, організаційних інститутів, метою яких є надання непрацюючим громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії, а також реалізацію заходів відносно компенсації громадянам доходу.

Необхідно відмітити, що поняття пенсійної системи за своїм значенням не ідентичне поняттю пенсійного забезпечення. Пенсійне забезпечення – це базова та одна з найважливіших соціальних гарантій стабільного розвитку суспільства.

У широкому значенні пенсійне забезпечення є сукупністю правових і економічних заходів, націлених на матеріальне забезпечення громадян у випадку втрати ними основного джерела доходу через похилий вік, інвалідність і в інших випадках, визначених законодавством кожної конкретної держави. У вузькому значенні під пенсійним забезпеченням розуміють лише матеріальну підтримку найбільш вразливих верств населення безпосередньо за рахунок державного бюджету чи державних позабюджетних фондів. Тобто вузьке трактування пенсійного забезпечення передбачає, що пенсійне страхування не включається до пенсійного забезпечення: термін «пенсійне забезпечення» використовують лише при

прямому бюджетному фінансуванні, а при фінансуванні на підставі страхових методів з використанням спеціальних фондів говорять про пенсійне «страхування».

Пенсійне забезпечення є процесом матеріальної підтримки людини, що безпосередньо пов'язаний з її трудовою діяльністю, терміни і умови якого залежать від стажу роботи, розміру заробітної плати, умов праці. Підходи до визначення пенсійного забезпечення наведені у табл. 1.1. Тобто пенсійне забезпечення можна визначити, як державну систему правових, економічних, організаційно-адміністративних заходів стосовно захисту громадян від втрати працездатності внаслідок настання старості, інвалідності, втрати годувальника.

Пенсійне забезпечення є системою матеріальної підтримки та обслуговування людей, які не можуть мати належного доходу через об'єктивні причини. За допомогою пенсійної системи забезпечуються (а не встановлюються) умови обчислення та виплати пенсій в залежності від сплачених у період трудової діяльності обов'язкових або добровільних пенсійних внесків.

Таблиця 1.1

Підходи до трактування поняття «пенсійне забезпечення»

№ з/п	Автор	Визначення
1	Ю. А. Герман [9]	сукупність взаємопов'язаних між собою сфер і ланок правових, фінансових і організаційних відносин з приводу реалізації державних і недержавних зобов'язань із надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсій чи інших виплат та заходів соціальної підтримки пенсіонерів в рамках системи
2	М. Ріппа [42]	впорядкована і систематизована сукупність правових інститутів і механізмів, спрямованих на забезпечення матеріальної підтримки в старості, при настанні інвалідності, а також в разі втрати годувальника
3	С. Єлісеєва [19]	грошова форма матеріального забезпечення людей, які з різних причин стають непрацездатними
4	Л. І. Шалієвська [54]	гарантування права на отримання грошових виплат, які можуть бути різними та, які жодним чином, не характеризують особливості пенсійних відносин

Пенсії загалом можна класифікувати за наступними ознаками (рис. 1.1). Як бачимо, існує досить значна кількість класифікаційних ознак за якими можна виділяти пенсії – за джерелами фінансування, за способом призначення, за економічним значенням, за тривалістю отримання, за формою виплати.

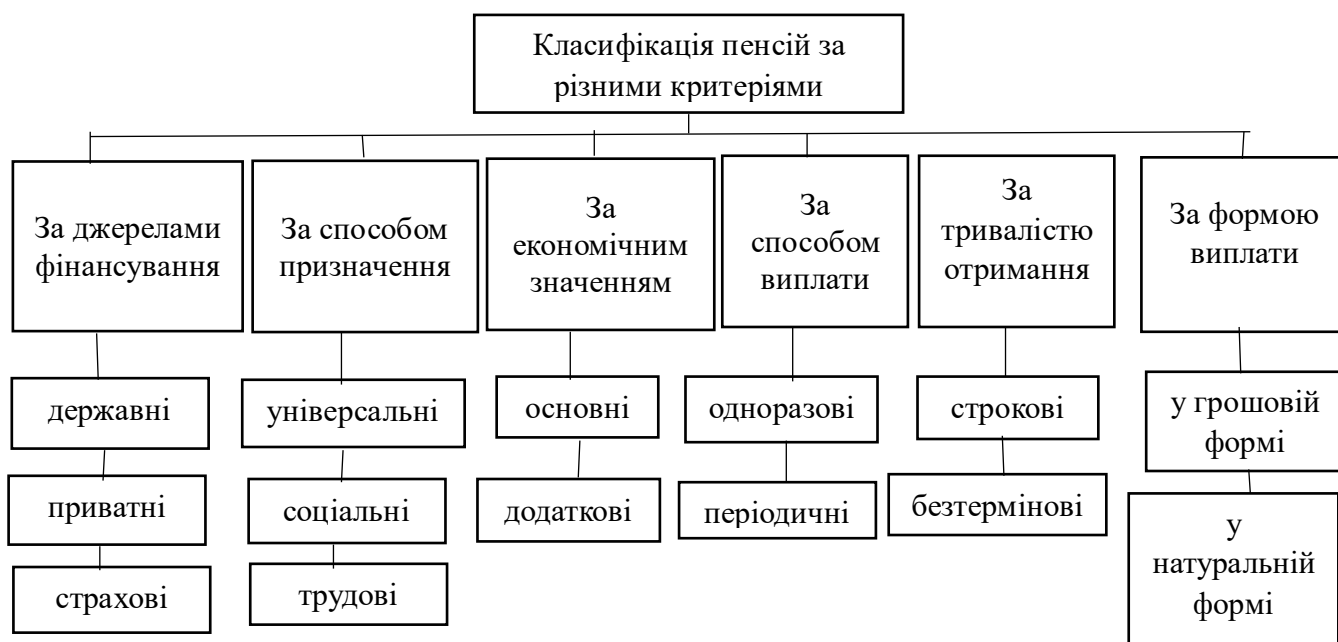


Рис. 1.1. Класифікація пенсій за різними критеріями

Джерело: складено автором на основі [55, с. 37]

Слід виділити і основні види пенсій (рис. 1.2.). Державні пенсії – пенсії, що встановлюються законодавчо та виплачуються з держаних пенсійних фондів. Приватні пенсії – пенсії, що виплачуються додатково до державних фондів через приватні пенсійні фонди.

Страхові пенсії – виплати особам, які застраховані системою соціального страхування, при наявності у них достатнього страхового стажу при настанні страхових випадків, передбачених договором про страхування та законодавством (пенсія за віком; пенсія з інвалідності; пенсія у випадку втрати годувальника).

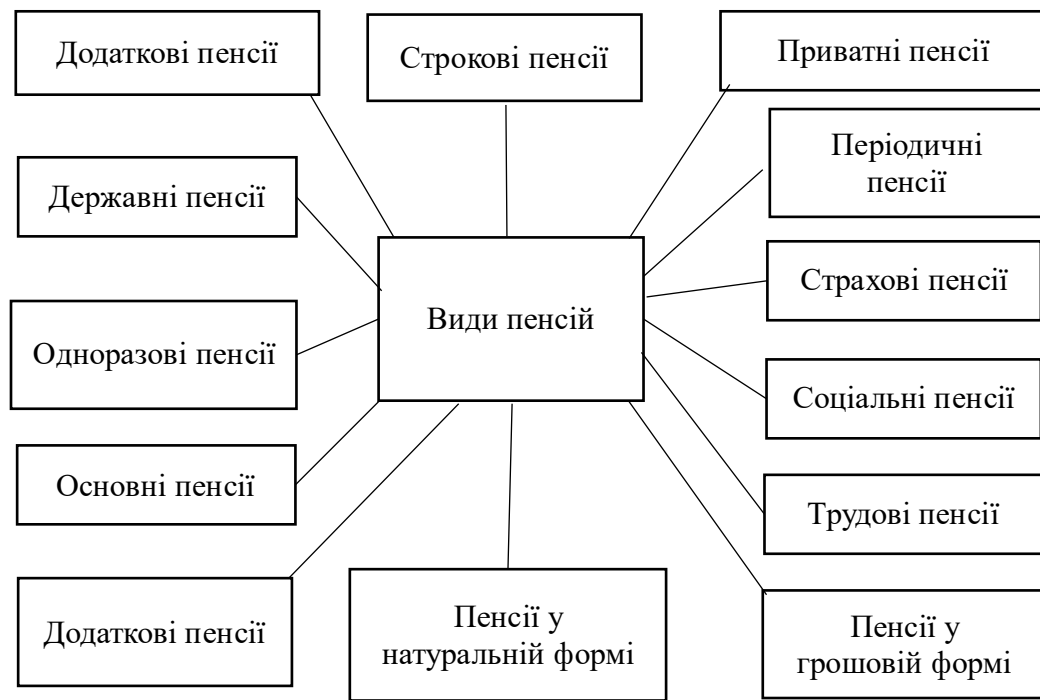


Рис. 1.2. Основні види пенсій

Джерело: складено автором на основі [2]

Соціальні пенсії – це пенсії, що призначаються лиш тим непрацюючим громадянам, які не мають права ні на один із видів трудової пенсії. Трудові пенсії – це щомісячні грошові виплати для компенсації працівникам заробітної плати або іншого доходу, які застраховані особи отримували перед встановленням їм трудової пенсії. Такі пенсії є трудовими тому, що їхнє призначення залежить від попередньої трудової чи суспільно-корисної діяльності майбутніх пенсіонерів (тривалість загального і спеціального трудового стажу) [2].

Основні пенсії – це виплати солідарної і накопичувальної системи державного загальнообов’язкового пенсійного страхування, а також виплати за рахунок недержавного добровільного пенсійного страхування. Додаткові пенсії сплачуються окремим категоріям громадян додатково до основної державної пенсії, що є додатковою гарантією їх соціального захисту. Одноразові пенсії – одноразова виплата учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування.

Періодичні пенсії – це періодичні пенсійні виплати, що виплачуються страховою компанією на підставі договору страхування довічної пенсії протягом усього життя громадянина після досягнення ним пенсійного віку. Строкові пенсії – пенсійні виплати відбуваються протягом певного періоду. Пенсії у грошовій формі – пенсії виплачуються у грошовому еквіваленті. Пенсії у натуральній формі – виплати проводяться у натуральній формі (продукцією підприємств).

Пенсії поділяються за наступними ознаками (рис. 1.3.).



Рис. 1.3. Характеристика пенсій за ознаками

Джерело: складено автором на основі [14, с. 35]

Крім того, на систему пенсійного забезпечення мають вплив ряд факторів, зокрема до них належать наступні (Додаток А). Пенсійні відносини є однією з головних ланок правових відносин, які у державній політиці становлять складову соціальної політики – систему пенсійного забезпечення. Відносини у сфері пенсійного забезпечення є самостійним видом суспільних відносин.

Основні принципи, на яких побудовані системи пенсійного забезпечення в різних країнах, наведені на рис. 1.4.

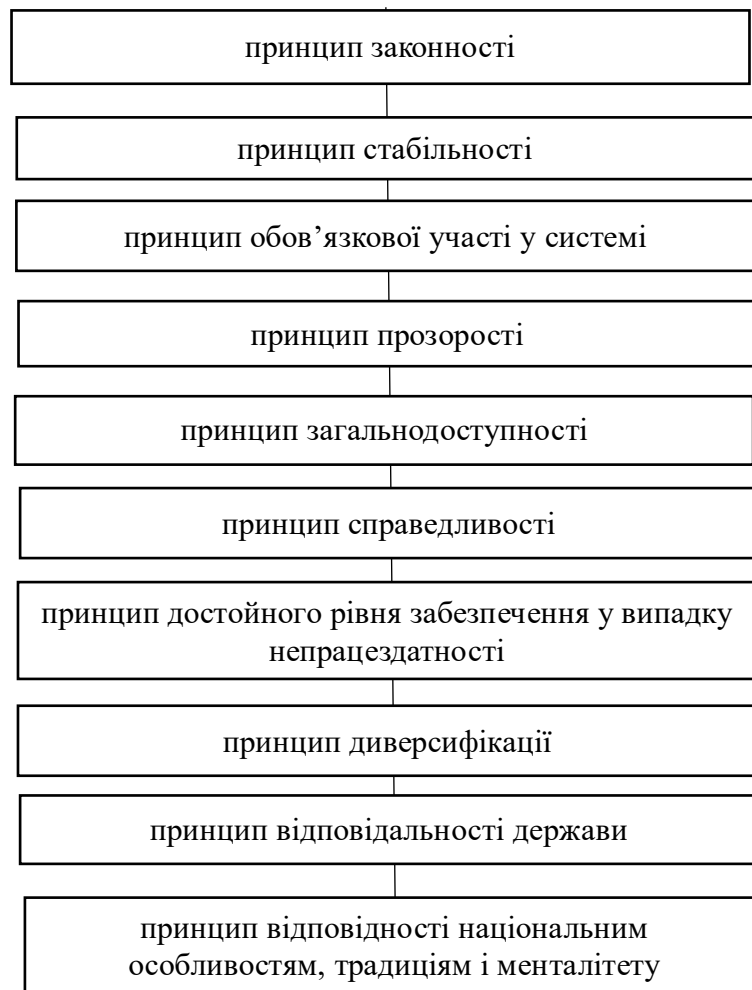


Рис. 1.4. Принципи побудови системи пенсійного забезпечення

Джерело: складено автором на основі [34, с. 24-25]

Ці принципи допомагають визначити, як буде визначатися розмір пенсії, хто має право на отримання пенсії, і які механізми фінансування використовуються для забезпечення пенсійних виплат [34, с. 25].

Таким чином, під пенсійним забезпеченням розуміють вид соціального забезпечення громадян, що пов'язаний з виплатою щомісячних та, переважно, довічних грошових виплат (пенсій) у випадку непрацездатності через настання певних несприятливих соціальних обставин (старості, інвалідності, втрати годувальника тощо).

1.2. Суб'єкти системи пенсійного забезпечення

Розглядаючи систему пенсійного забезпечення, необхідно охарактеризувати її суб'єктів, якими виступають: держава, працюючі члени суспільства, підприємства і організації, непрацюючі члени суспільства (пенсіонери, інваліди). Крім того, до суб'єктів системи пенсійного забезпечення відносяться: застраховані особи; страхувальники; уповноважений банк; особи, від імені і на користь яких здійснюється накопичення й інвестування коштів; накопичувальні фонди; недержавні пенсійні фонди; зберігачі; страхові компанії.

Суб'єкти системи пенсійного забезпечення є рушійною силою розвитку національної економіки і допомагають охарактеризувати її динамічність. Виявлення взаємозв'язків між суб'єктами пенсійного забезпечення сприяє дієвості системи організації взаємовідносин і формуванню механізму їх ефективного державного регулювання [54, с. 24].

Усіх суб'єктів пенсійного забезпечення доцільно поділити за ступенем участі у системі на (рис. 1.5.):

- 1) прямих, які відіграють безпосередню роль у розвитку системи пенсійного забезпечення, беруть пряму участь у здійсненні пенсійних виплат;
- 2) непрямих – мають опосередкований вплив на функціонування системи пенсійного забезпечення, створюючи усі необхідні умови та формуючи інфраструктуру пенсійного забезпечення в країні.

Прямими суб'єктами солідарної системи державного пенсійного страхування є: застраховані особи; пенсійний фонд. Непрямими суб'єктами

солідарної системи державного пенсійного забезпечення є: уповноважений банк; страховальники – роботодавці, які сплачують єдиний внесок на соціальне страхування; підприємства, організації, установи, які здійснюють виплату пенсій.

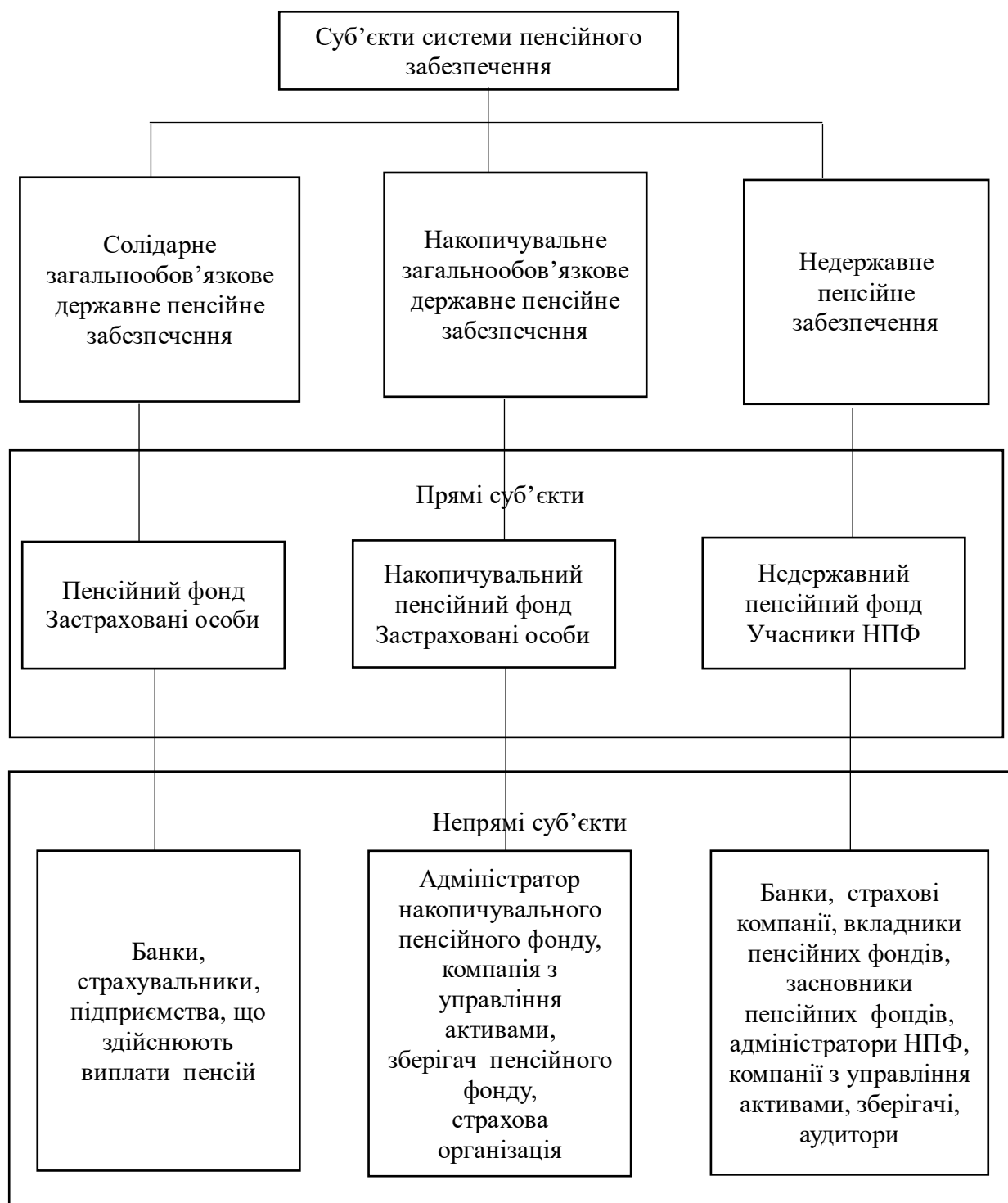


Рис. 1.5. Суб'єкти системи пенсійного забезпечення

Джерело: складено автором на основі [54, с. 26]

У накопичувальній системі державного пенсійного забезпечення прямими суб'єктами є:

- застрахована особа (учасник) – фізична особа, що періодично сплачує страхові внески до накопичувальної системи державного пенсійного страхування і має право на отримання пенсії після досягнення пенсійного віку;
- накопичувальний пенсійний фонд.

Непрямими суб'єктами накопичувальної системи державного пенсійного забезпечення є [57, с. 27]: адміністратор Накопичувального пенсійного фонду; КУА; зберігач пенсійного фонду; страхова організація.

Прямими суб'єктами у системі недержавного пенсійного забезпечення є: недержавні пенсійні фонди (НПФ); учасники НПФ – фізична особа, на користь якої сплачуються пенсійні внески до НПФ та яка має право на недержавне пенсійне забезпечення. Непрямими суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є: страхові компанії, що уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками НПФ, страхування ризику настання інвалідності чи смерті учасника НПФ; банківські установи, що уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків; вкладники пенсійних фондів (роботодавець); професійні спілки, об'єднання професійних спілок відносно своїх членів; учасник фонду; засновники пенсійних фондів; саморегулювні організації; державні органи нагляду і контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення; адміністратори НПФ; КУА; зберігачі; аудитори; особи, що надають консультаційні й агентські послуги

Основними суб'єктами системи недержавного пенсійного забезпечення є недержавні пенсійні фонди, які відрізняються організаційними засадами, створенням та механізмами функціонування. Зважаючи, що сьогодні робиться акцент саме на розвиток НПФ в системі пенсійного забезпечення, більш детально їх охарактеризуємо.

НПФ є одними з найактивніших суб'єктів ринку капіталу. НПФ займаються довгостроковим інвестуванням, трансформуючи вільні кошти

компаній і населення у інвестиції, що сприяє економічному зростанню країни [25, с. 37].

За даними Міжнародної організації праці, сьогодні серед усіх країн, законодавство яких передбачає виплату пенсій, у 77 країнах пенсії виплачуються лише в межах солідарної пенсійної системи, ще 27 країн поєднують солідарну пенсійну систему з накопичувальною системою. У 50 країнах поєднано солідарну систему з виплатами з НПФ. Лише у 12 країнах виплачуються пенсії виключно через НПФ чи інші недержавні програми. Більш ніж половина пенсійних систем функціонують на принципах розподільчої системи, тобто поточні надходження страхових внесків використовуються для виплати поточних пенсій [58].

У середньому в країнах ОЕСР пенсіонери отримують 55,2% від того рівня доходу, який вони мали до виходу на пенсію. Це майже в 1,89 рази вище, ніж в Україні (29,2%). І це при тому, що рівень доходу працюючих громадян в країнах ОЕСР та ЄС набагато вищий, ніж в Україні.

Велика Британія, США, Німеччина, які використовують елементи добровільних накопичувальних пенсійних систем, а також Норвегія, у пенсійній системі якої присутні як добровільне, так і обов'язкове особисте пенсійне страхування, досягли суттєво вищого коефіцієнта заміщення за рахунок використання накопичувальних пенсійних систем. Завдяки функціонуванню добровільних накопичувальних систем у Великій Британії та США спостерігається зростання коефіцієнта заміщення практично у 2 рази – на 29,1% та 30,9 % відповідно. У Німеччині приріст коефіцієнта заміщення становить 13,5%, а в Канаді 25,1%. Те саме загалом справедливо і для країн ОЕСР: використання накопичувальних елементів призводить до зростання коефіцієнта заміщення з 41,3% до 57,6% в середньому по країнах ОЕСР. У всіх країнах ОЕСР, за винятком Австрії, Ісландії, Чилі та Мексики саме державна розподільча пенсійна система є основною системою пенсійного забезпечення [59].

У сучасному понятті НПФ – це установа, видом діяльності якої є надання послуг недержавного пенсійного забезпечення, що включає також дострокове недержавне пенсійне забезпечення і обов'язкове пенсійне страхування [53, с. 133]. Така діяльність здійснюється НПФ на основі умов, окреслених ліцензуванням здійснення діяльності в напрямку адміністрування недержавних пенсійних фондів, виданих НКЦПФР. Інститут НПФ в Україні створений відносно недавно, початком його формування слід назвати введення в дію Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. [40]. Слід зазначити, що в цей нормативно-правовий акт вносились значна кількість змін, які включають зміни організаційно-правової форми, окреслення функцій організації, зміни в організації в пенсійних схемах, структурі та основних компонентів інвестицій, механізмів формування накопичень тощо.

1.3. Моделі пенсійного забезпечення

Пенсійна система в кожній країні насамперед визначається як сукупність взаємопов'язаних структур (елементів, інститутів), поєднання яких в країні відрізняється в залежності від історичного, економічного та політичного розвитку. Саме тому в зарубіжних джерелах використовуються поняття «модель пенсійного забезпечення». Сьогодні за кордоном функціонують різні моделі пенсійного забезпечення, причому вони переважно побудовані за «розподільчим» або «накопичувальним» принципом, а в чистому вигляді зустрічаються досить рідко.

Експерти ОЕСР трактують модель пенсійного забезпечення як «дизайн» чи «архітектуру» пенсійної системи, що базується на правилах, які визначають право та рівень пенсійних виплат одночасно із поділом пенсій на приватні і державні у відповідності з національними рахунками [59]. Отже, модель пенсійного забезпечення – це сформована пенсійна система за

вимогами національного законодавства із специфічними особливостями формування пенсійних виплат.

Наразі у світі різними країнами використовуються різні моделі пенсійного забезпечення, які включають різні елементи соціального захисту, – обов'язкове та державне соціальне забезпечення, особисте пенсійне страхування. Сьогодні моделі пенсійного забезпечення побудовані за «накопичувальною» чи «розподільчою» схемою, в чистому вигляді рідко зустрічаються. Переважно застосовуються комбіновані моделі, відмінності яких полягають у домінуванні одного із інститутів [8, с. 43].

Зараз у світі існує три базові стратегії пенсійного забезпечення: це накопичувальна, солідарна та комбінована (змішана). У багатьох європейських країнах застосовується змішана стратегія, яка передбачає комплексне використання у пенсійній моделі елементів солідарної та накопичувальної стратегій, а також систем пенсійного страхування. Зараз солідарна та накопичувальна стратегії у чистому вигляді використовуються досить рідко.

Розглянемо докладніше моделі, які використовуються у різних державах, оскільки спостерігаються певні розбіжності у моделях пенсійних систем. Кожна з них має свої особливі особливості. У таблиці 1.2 представлені основні особливості пенсійних моделей.

Як бачимо з таблиці, в різних країнах існують суттєві розбіжності у ставках обов'язкових платежів на пенсійне забезпечення, порядку сплати та розподілі страхового навантаження між працівниками та роботодавцями. Наприклад, стабільний економічний та соціальний розвиток Німеччини підтримується завдяки відповідальності країни перед пенсіонерами. Система пенсійного страхування фінансується не лише страховими внесками громадян та роботодавців, але й дотаціями від держави.

Найбільша державна пенсійна система у США (так звана Загальна федеральна програма), що охоплює багато зайнятих у приватному секторі економіки, побудована за розподільчим принципом. Кошти фондів пенсійної

системи не можуть використовуватися на інші цілі, крім встановлених законом. Для 2/3 пенсіонерів державні пенсії становлять 50% і більше їхнього доходу, решту суми становлять накопичувальні внески [1].

Таблиця 1.2.

Моделі пенсійного забезпечення у країнах світу

№	Система надання захисту	Пенсійний вік	Страхові внески
1	Німеччина. Перший рівень – обов'язкова система пенсійного забезпечення Другий – добровільне забезпечення по старості Третій – добровільне приватне пенсійне забезпечення	60 – жінки 67 – чоловіки	від підприємств - 20,3% сплачується в рівних частках
2	США. Перший рівень – розподільча пенсійна система Другий – накопичувальна пенсійна система	67 – жінки 67 – чоловіки	10,7% сплачує в рівних частках компанія і працівники
3	Швеція Перший рівень – умовно-накопичувальний Другий – персональний накопичувальний Третій – добровільний	65 – жінки 65 – чоловіки	16% від усіх доходів громадян, 10% від заробітної плати
4	Чилі Перший рівень – обов'язкові відрахування до одного з приватних пенсійних фондів Другий – страховка у разі настання інвалідності та втрати годувальника.	60 – жінки 65 – чоловіки	10% від заробітної плати

Джерело: складено автором на основі [5; 8]

Пенсійне забезпечення у Швеції передбачає надання національної пенсії з невеликим додатковим компонентом – національною додатковою пенсією. Крім того, на додаток до державного комбінованого пенсійного забезпечення створено квазі-обов'язкові професійні схеми, що охоплюють 90% працівників, ануїтети страхових компаній, індивідуальні пенсійні ощадні рахунки та інші види приватних заощаджень. Отже, населення Швеції має диверсифікований набір джерел пенсійних виплат.

Пенсійне забезпечення у 34 країнах ОЕСР, до якої входить і Швеція, у загальному випадку здійснюється за рахунок трьох джерел:

– обов'язкової пенсії, яка встановлена державою у всіх країнах, за винятком Нової Зеландії та Ірландії (усім людям похилого віку видається

допомога з бюджету в розмірі близько 40% середнього по країні заробітку). У 27 країнах використовується солідарна пенсійна система, причому у п'яти з них (Естонія, Норвегія, Польща, Словаччина та Швеція) вона доповнюється невеликим накопичувальним (фондованим) компонентом з тарифом внеску в межах 2-7% заробітку. Інші п'ять країн (Австралія, Чилі, Данія, Ізраїль, Мексика), в яких проживає 14% населення та виробляється 8% ВВП всіх країн ОЕСР, як основну застосовують фондову пенсійну систему;

- квазі-обов'язкових, тобто професійних пенсій, встановлених національними законами, галузевими угодами чи колективними договорами та фінансованими роботодавцями, іноді за участю працівників;

- добровільних професійних чи персональних пенсій (у 20 країнах роботодавець може призначити та профінансувати пенсію для працівників) [5, с. 180].

Слід зазначити, що переважна більшість країн скорочує державні пенсійні системи та перенаправляє внески до нової системи індивідуальних рахунків під комерційним управлінням.

Пенсійна система України включає в себе три рівні – солідарну і накопичувальну системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та систему недержавного пенсійного забезпечення (рис. 1.6.).

Як бачимо, перший рівень пенсійної системи України складає солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка заснована на засадах солідарності та субсидування й здійснення виплати пенсій та надання соціальних послуг ПФУ. Другий рівень складає накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка заснована на засадах накопичення коштів застрахованих осіб (майбутніх пенсіонерів) у Накопичувальному фонді й здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових витрат. І третій рівень пенсійної системи України складає система недержавного пенсійного страхування, якою забезпечується виплата додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків працівників,

роботодавців чи їх об'єднань. Метою недержавного пенсійного страхування є отримання працівниками після виходу на пенсію додаткових пенсійних виплат за рахунок відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення та інвестиційного прибутку, нарахованого на них [34, с. 67]

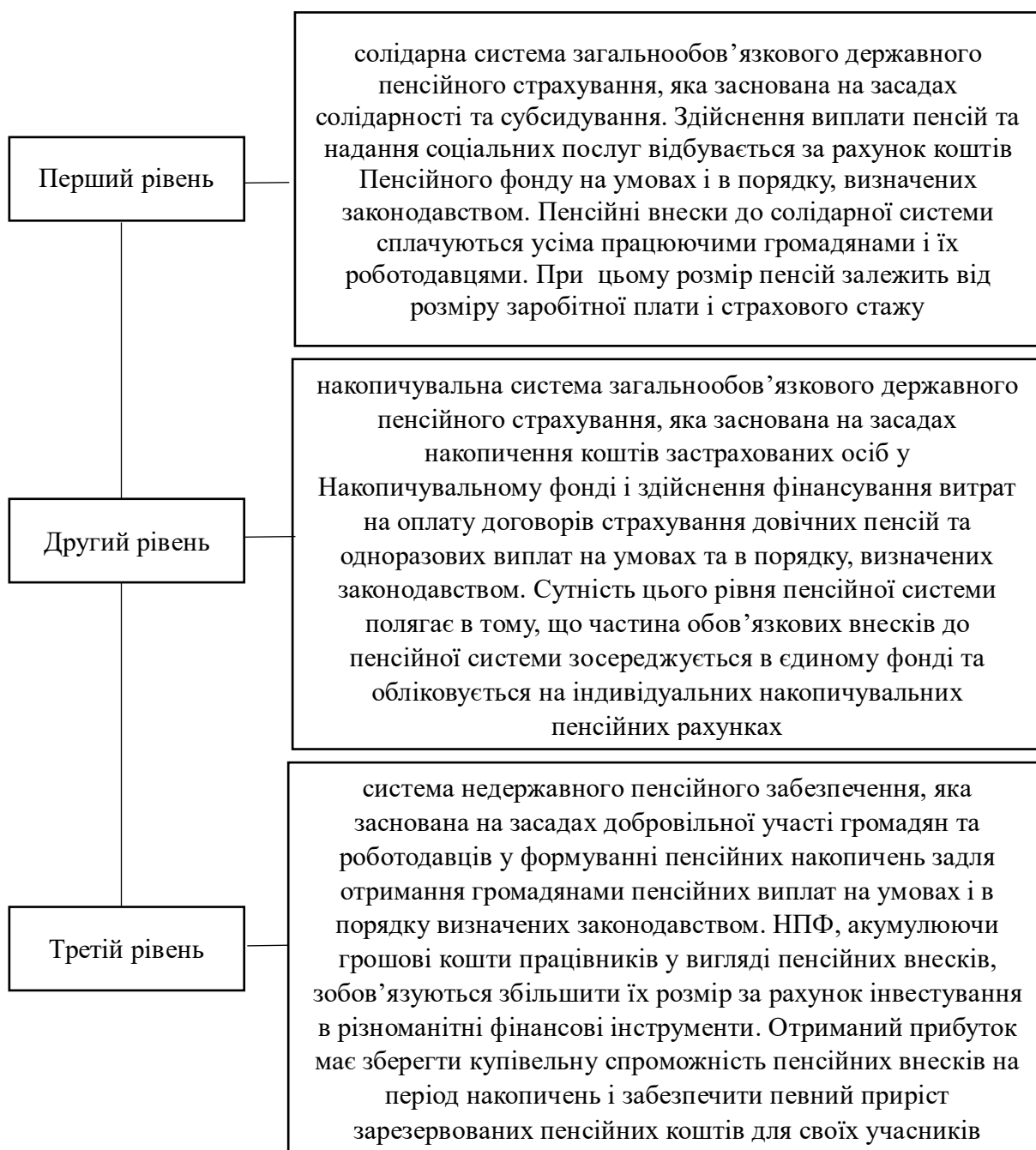


Рис. 1.6. Пенсійна система України [29, с. 103]

Перший і другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Таким чином, пенсійні системи постійно розвиваються відповідно до політичних та соціально-економічних умов країни. І тому кожній країні необхідно вибудувати модель відносин суб'єктів пенсійної системи, засновану як на перерозподілі доходів для запобігання бідності серед людей похилого віку, так і на механізмах та технологіях реального страхування, що дозволить підвищити рівень пенсійного забезпечення громадян, а також фінансову стійкість пенсійної системи.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Особливості системи пенсійного забезпечення в Україні

В актуальному стані пенсійна система України була сформована в січні 2004 р. і складається із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (солідарна й накопичувальна) та системи недержавного пенсійного забезпечення.

Слід відмітити, що всі підсистеми пенсійної системи України між собою знаходяться у тісному взаємозв'язку, а також формують соціально-економічні зв'язки із зовнішнім середовищем. Тобто пенсійна система України є ієрархічно побудованим комплексом взаємопов'язаних елементів, що об'єднані у відносно автономні підсистеми. Тобто сьогодні в Україні створено механізми захисту доходів пенсіонерів, інвалідів, одиноких громадян похилого віку, проте у системі пенсійного забезпечення громадян України існують проблеми, які потребують вирішення: низький рівень пенсійного забезпечення; практично відсутня диференціація розміру пенсій; існування істотних переваг і пільг у пенсійному забезпеченні окремих категорій громадян при однаковому рівні пенсійних відрахувань; несвоєчасна сплата страхових внесків до ПФУ [34, с. 44]. Крім того, додатковий негативний вплив на систему пенсійного забезпечення в Україні мають: негативні демографічні процеси (зменшення економічно активного населення в країні, старіння населення); зменшення чисельності зайнятого населення; зростання пільгових й прирівняних до них категорій пенсіонерів [34, с. 45].

Пенсійна система України у фінансовому контексті є підсистемою державної фінансової системи, оскільки бюджет Пенсійного фонду України (ПФУ) є частиною фінансової системи країни. Бюджет ПФУ розраховується за допомогою актуарних розрахунків на основі ключових макропоказників соціально-економічного розвитку України, визначених за прогнозами уряду.

Дефіцит бюджету ПФУ покривається коштами державного бюджету, відповідно до принципу субсидіарної відповідальності держави [15, с. 304].

Пенсійна система України у соціальному контексті є підсистемою державної системи соціального забезпечення, крім неї до системи включено систему соціальних послуг та соціальних допомог. Зазначені системи утворюють самостійну систему із власним внутрішнім складом та взаємодіють між собою, забезпечуючи тим самим функціонування системи соціального забезпечення в цілому. Такими масштабами, як пенсійне забезпечення, не відрізняється жоден інший вид соціального забезпечення.

На рис. 2.1. показано модель пенсійної системи України.



Рис. 2.1. Особливості пенсійної системи України

Джерело: складено автором на основі [26]

Фінансування солідарної частини пенсійної системи України здійснюється за державні кошти (бюджет ПФУ, та державний бюджет). Фінансування другого і третього рівнів пенсійної системи України відбувається за рахунок недержавних пенсійних фондів.

Система пенсійного забезпечення України регламентується більше ніж 30 законодавчими актами. Модель пенсійної системи України заснована на Конституції України, Законах України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення», «Про недержавне пенсійне забезпечення», та інших нормативно-правових актів, якими встановлені умови пенсійного забезпечення. Профільним є Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», в якому визначаються принципи, засади й механізми дії системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення та виплати пенсій [39].

Право громадян України на пенсійне забезпечення визначено Законом України «Про пенсійне забезпечення», у преамбулі якого встановлено, що усім непрацездатним громадянам України державою гарантоване право на матеріальне забезпечення коштом суспільних фондів споживання за рахунок надання трудових й соціальних пенсій. Сьогодні соціальні пенсії скасовані (натомість виплачуються соціальні допомоги), тому пенсіонерам виплачуються тільки трудові пенсії [41].

Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» змінив акценти у розумінні змісту й ознак пенсій. В першу чергу, щодо визначення страхового характеру пенсій, визначення залежності призначення і отримання пенсій від: фактичної участі громадян в системі соціального страхування, тривалості страхового стажу, сум страхових внесків [39]. Сьогодні лише визначити трудові пенсії недостатньо, потрібно виділити ті пенсії, що формуються коштами пенсійного та інших видів соціального страхування (трудова страхові пенсії), і ті, що формуються за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів (трудова державні чи нестрахові пенсії).

Основне коло завдань з регулювання, контролю і нагляду покладається, згідно з законодавством, на уповноважений державний орган виконавчої влади в сфері формування та інвестування пенсійних накопичень, до якого належить Пенсійний фонд України. ПФУ у складі своїх органів управління виконує здійснює управління солідарною пенсійною системою, здійснює збір, накопичення й облік страхових внесків, встановлює пенсії і видає необхідні документи для їх виплати, гарантує своєчасне фінансування виплати пенсій, контролює цільове використання коштів ПФУ.

ПФУ у своїй діяльності взаємодіє з Міністерством соціальної політики, центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, організаціями та установами, відповідними органами інших країн. Структуру органів управління ПФУ показано на рис. 2.2..

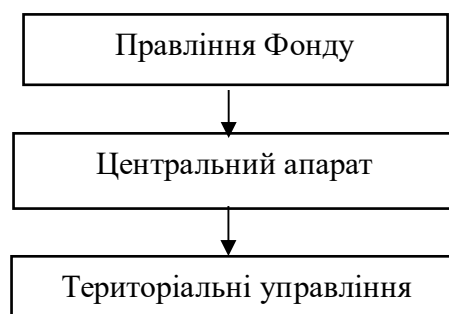


Рис. 2.2. Структура органів ПФУ

Джерело: складено автором на основі [60]

Отже, Пенсійний фонд України складається з Правління, Центрального апарату й територіальних управлінь. Структура центрального апарату ПФУ наведена в додатку Б. Центральний апарат ПФУ складається з п'яти департаментів: пенсійного забезпечення та страхових виплат; юридичний департамент; фінансово-економічний департамент; департамент контролю використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування; департамент з цифрового розвитку [60].

Крім того, до центрального апарату ПФУ входить п'ять управлінь (контрольно-перевірочної роботи, комунікацій, по роботі зі персоналом, внутрішнього аудиту, адміністративного забезпечення), та три сектори (з

питань охорони праці та цивільного захисту, режимно-секторний, з питань запобігання та виявлення корупції). Основними завданнями Пенсійного фонду України є наступні (рис. 2.3.).

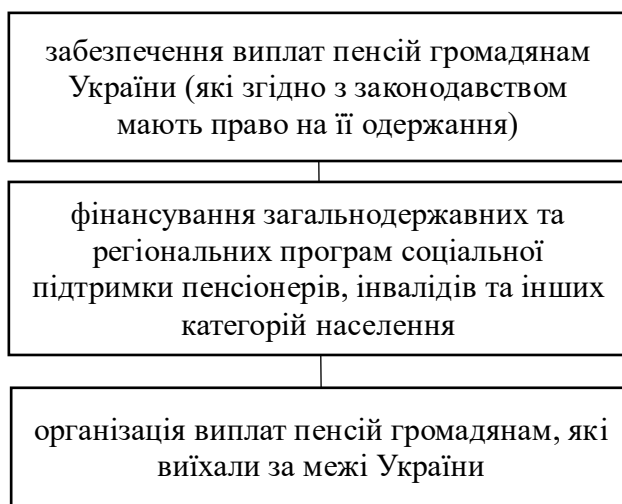


Рис. 2.3. Основні завдання Пенсійного фонду України

Джерело: складено автором на основі [60]

Для вирішення цих завдань Пенсійний фонд України проводить мобілізацію фінансових ресурсів, які необхідні для забезпечення пенсійних виплат, управління пенсійними коштами і організацію платежів громадянам, пов'язаних із пенсійним обслуговуванням і соціальною підтримкою пенсіонерів [60]. Основними функціями ПФУ є наступні (рис. 2.4.).

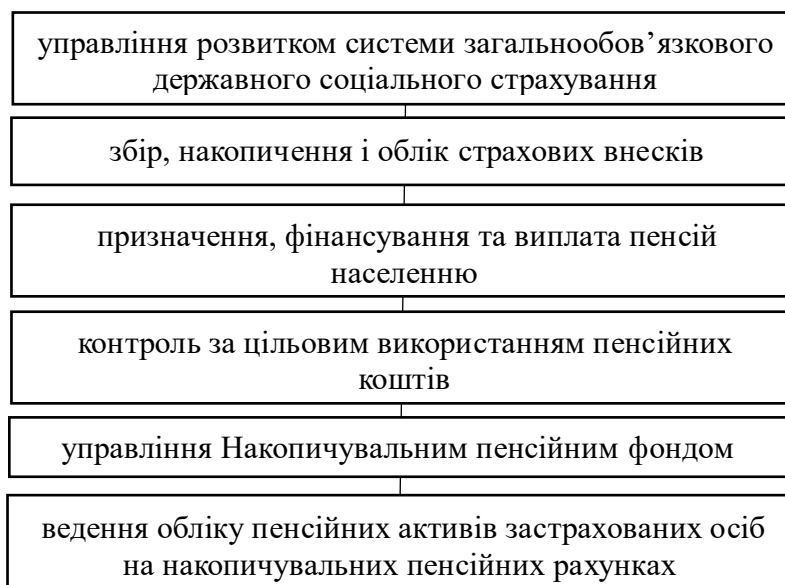


Рис. 2.4. Основні функції Пенсійного фонду України

Джерело: складено автором на основі [60]

ПФУ не має права здійснювати діяльність, що виходить за рамки його функцій і використовувати страхові кошти на цілі, що не пов'язані із визначеним видом його діяльності.

Міністерство соціальної політики України здійснює державне регулювання і нагляд щодо призначення / перерахунку й виплати пенсій у солідарній системі. Воно забезпечує взаємодію ПФУ з фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування і контроль за виконанням ПФУ його функцій. Урядом через Міністра соціальної політики направляється та координується діяльність ПФУ. Міністерством соціальної політики в межах його повноважень видаються накази, організовується і контролюється їхнє виконання, даються роз'яснення по питаннях пенсійного забезпечення громадян України [62]. В системі державних органів, якими здійснюється пенсійне забезпечення населення, важливу роль займають управління соціального захисту обласних державних адміністрацій. Функції цих управлінь безпосередньо не відносяться до призначення пенсій, проте вони в межах своїх повноважень, встановлених законодавством, здійснюють управління у сфері соціального забезпечення та соціального захисту пенсіонерів на території області.

Таким чином, в Україні за пенсійне забезпечення населення відповідає Пенсійний фонд України. ПФУ під час виконання завдань, покладених на нього законодавством, в установленому законодавством порядку взаємодіє з Міністром соціальної політики, центральними й місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, організаціями, установами, відповідними органами інших країн. Окрім того, система державного регулювання системи пенсійного забезпечення в Україні складається з уряду, парламенту, Міністерства соціальної політики, управлінь соціального захисту обласних державних адміністрацій.

2.2. Особливості формування доходної частини бюджету Пенсійного фонду України

ПФУ є державним позабюджетним фондом, кошти якого не включені до державного бюджету України, тому його основним фінансовим планом є власний бюджет. Бюджет ПФУ – це план формування та використання цільового страхового фонду, який формується зі страхових внесків до солідарної системи і надходжень з інших джерел. Структура бюджету ПФУ характеризується досить складною полікомпонентною системою бюджетоутворюючих показників доходної та видаткової частин [54, с. 95].

Модель структури бюджету ПФУ можна представити у вигляді такої формули:

$$ВНсв + Кдб + Кфн + Кфз + Кпсв = Псв + Пдб + Пфн + Пфз + Ав, \quad (2.1)$$

де ВНсв – обсяги страхових внесків у бюджетному році;

Кдб – кошти на виплату пенсій за рахунок державного бюджету;

Кфн – кошти на виплату пенсій за рахунок фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві;

Кфз – кошти на виплату пенсій за рахунок фонду соціального страхування на випадок безробіття;

Кпсв – кошти на виплату пенсій за рахунок загальнодержавного перерозподілу страхових внесків;

Псв – видатки на виплату пенсій за рахунок власних надходжень страхових внесків;

Пдб – видатки на виплату пенсій за рахунок коштів державного бюджету;

Пфн – видатки на виплату пенсій за рахунок коштів фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві;

Пфз – видатки на виплату пенсій за рахунок коштів фонду соціального страхування на випадок безробіття;

Ав – видатки на утримання апарату органів ПФУ області.

Виходячи із загально визначених засад бюджетоутворення, джерелами і базою для формування його показників є макроекономічні показники розвитку України, які розробляються Міністерством економіки України, а також економічні, демографічні й інші визначальні характеристики об'єктів обліку, з урахуванням динаміки і тенденцій розвитку адміністративних територій.

Прогнозування бюджету ПФУ здійснюється в розрізі 200 показників по видах нарахувань і відрахувань відповідно до джерел доходів або фінансування видатків у розрізі адміністративних територій на короткострокову і середньострокову перспективи. Найбільша питома вага доходної частини бюджету припадає на страхові внески, втім структура характеру формування страхових зобов'язань будується за методологічно неоднорідною базою для нарахування і відрахування платежів та справляння нарахованих зобов'язань від суто фіскального або компенсаційного характеру до добровільного. Беручи до уваги наведене вище, можна дійти висновку, що процедура побудови і реалізації бюджетного процесу є трудомісткою для прогнозування і виконання [54, с. 98].

Головним джерелом наповнення доходної частини бюджету ПФУ є власні надходження, до яких входять:

- страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- суми від фінансових санкцій, які застосовуються відповідно до законодавства України до юридичних та фізичних осіб за порушення ними встановленого порядку нарахування, обчислення й сплати страхових внесків та використання коштів ПФУ, суми адміністративних стягнень, що були накладені відповідно до законодавства на громадян та посадових осіб за ці порушення;
- благодійні внески юридичних та фізичних осіб; добровільні внески;

– інвестиційний дохід, отриманий ПФУ від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету в майбутніх періодах після створення резерву.

Таблиця 2.1

Чисельність пенсіонерів, що перебували на обліку в органах ПФУ станом на
01.01.2023 р., осіб

№ з/п	Назва регіону	Чисельність пенсіонерів, осіб			Середній розмір пенсійних виплат, грн.		
		01.01.2022	01.01.2023	відхилення (+,-)	01.01.2022	01.01.2023	відхилення (+,-)
1	Вінницька	438 630	433 583	-5 047	3 410,48	3 917,48	507,00
2	Волинська	255 824	255 047	-777	3 398,80	3 891,72	492,92
3	Дніпропетровська	895 825	887 002	-8 823	4 466,79	5 126,43	659,64
4	Донецька	787 927	743 844	-44 083	5 062,09	5 818,65	756,56
5	Житомирська	358 692	355 632	-3 060	3 641,53	4 953,37	1 311,84
6	Закарпатська	256 486	254 085	-2 401	3 202,14	3 688,24	486,10
7	Запорізька	504 566	499 918	-4 648	4 171,96	4 774,80	602,84
8	Івано-Франківська	336 571	334 025	-2 546	3 429,59	3 924,85	495,26
9	Київська	537 727	535 283	-2 444	4 132,41	4 786,45	654,04
10	Кіровоградська	257 377	253 646	-3 731	3 564,10	4 102,24	538,14
11	Луганська	331 975	326 184	-5 791	4 723,34	5 365,48	642,14
12	Львівська	661 275	659 723	-1 552	3 617,30	4 149,19	531,89
13	Миколаївська	294 787	287 675	-7 112	3 741,92	4 325,10	583,18
14	Одеська	569 264	562 936	-6 328	3 831,93	4 425,98	594,05
15	Полтавська	413 688	410 492	-3 196	3 925,16	4 506,22	581,06
16	Рівненська	283 338	283 076	-262	3 379,00	4 466,96	1 087,96
17	Сумська	315 335	311 682	-3 653	3 626,87	4 170,94	544,07
18	Тернопільська	272 456	270 117	-2 339	3 114,68	3 534,63	419,95
19	Харківська	748 252	730 422	-17 830	4 046,24	4 636,72	590,48
20	Херсонська	266 113	254 942	-11 171	3 428,69	3 900,84	472,15
21	Хмельницька	390 309	386 906	-3 403	3 377,91	3 884,49	506,58
22	Черкаська	398 008	396 167	-1 841	3 554,34	4 048,54	494,20
23	Чернівецька	207 570	205 462	-2 108	3 232,30	3 711,64	479,34
24	Чернігівська	311 675	306 065	-5 610	3 648,00	4 189,86	541,86
25	м.Київ	747 447	744 007	-3 440	5 474,46	6 336,99	862,53
	Разом	10 841 117	10 687 921	-153 196	3 991,53	4 622,59	631,06

Джерело: складено автором на основі [17]

Кошти ПФУ, які зараховуються на його єдиний рахунок та зберігаються в уповноваженому банку, визначеному Урядом України, обслуговуються органами Державного казначейства та можуть використовуватися тільки за цільовим призначенням та вилученню не підлягають. У табл. 2.1 наведено інформацію про чисельність пенсіонерів, що перебували на обліку в органах ПФУ на початок 2023 року.

Як видно з табл. 2.1, станом на початок 2023 року найбільше пенсіонерів проживало в Дніпропетровській, Донецькій та Харківській областях, а також у м. Київ. Станом 01.01.2023 р. на обліку в ПФУ перебувало 10687,9 тис. пенсіонерів, що на 153,2 тис. осіб менше, ніж роком раніше. У 2022 році року загальні доходи бюджету ПФУ становили 606,9 млрд грн. У порівнянні з 2021 роком загальні доходи ПФУ зросли на 85,8 млрд грн, або на 16,5%.

У структурі загальних доходів ПФУ у 2022 році 403,9 млрд грн (63,4%) – власні, 209,2 млрд грн (32,8%) – кошти державного бюджету, 23,7 млрд грн (3,7%) – кошти інших фондів страхування (рис. 2.5).

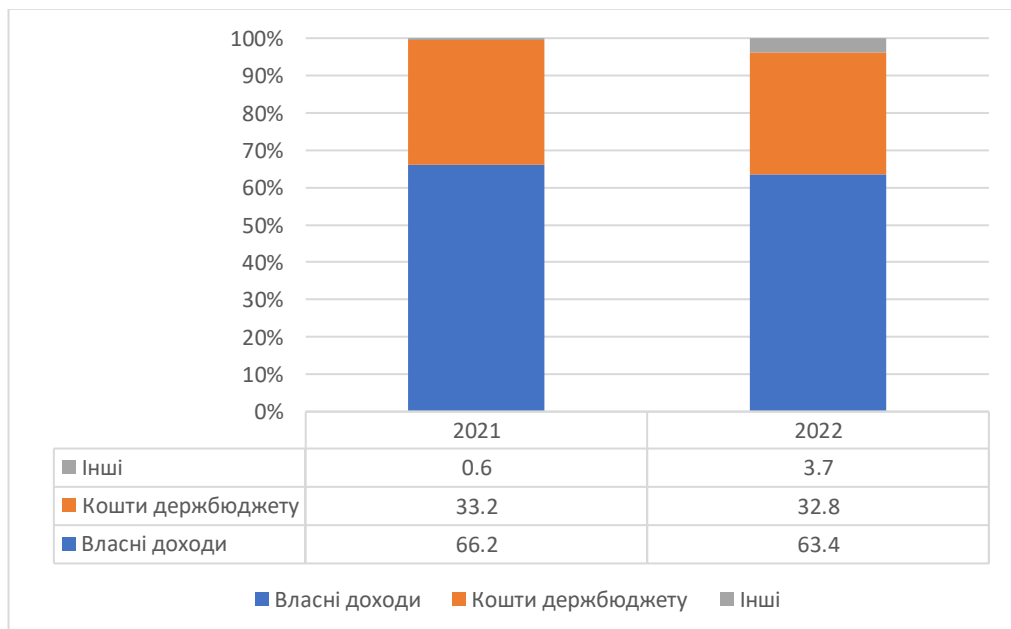


Рис. 2.5. Структура загальних доходів Пенсійного фонду у 2021-2022

рр., %

Джерело: складено автором на основі [17]

У 2022 році власні доходи ПФУ становили 403,9 млрд грн. Фактичні власні доходи ПФУ перевищили плановий показник на 17,4 млрд грн, або на 4,5%. Разом з тим, у 2022 році власні доходи ПФУ зросли порівняно з 2021 роком на 69,8 млрд грн, або на 20,9% (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Динаміка надходжень власних доходів ПФУ по регіонам за 2021–2022
рр., млн грн.

№ з/п	Назва регіону	2021 рік	2022 рік	Відхилення	
				+,-	%
1	Вінницька	8 825,0	12 446,3	3 621,3	141,0
2	Волинська	5 725,0	8 162,1	2 437,1	142,6
3	Дніпропетровська	40 112,5	46 936,0	6 823,5	117,0
4	Донецька	10 968,0	10 609,3	-358,7	96,7
5	Житомирська	7 380,2	12 749,9	5 369,7	172,8
6	Закарпатська	6 109,4	9 138,3	3 028,9	149,6
7	Запорізька	10 966,9	10 892,3	-74,6	99,3
8	Івано-Франківська	6 959,6	9 612,6	2 653,0	138,1
9	Київська	13 220,7	15 526,0	2 305,3	117,4
10	Кіровоградська	5 154,1	6 958,3	1 804,2	135,0
11	Луганська	4 004,0	3 545,1	-458,9	88,5
12	Львівська	22 350,2	31 938,2	9 588,0	142,9
13	Миколаївська	6 988,1	11 147,6	4 159,5	159,5
14	Одеська	20 073,5	23 900,0	3 826,5	119,1
15	Полтавська	9 483,8	11 496,7	2 012,9	121,2
16	Рівненська	7 036,4	9 615,6	2 579,2	136,7
17	Сумська	6 248,6	8 528,1	2 279,5	136,5
18	Тернопільська	5 127,5	6 596,1	1 468,6	128,6
19	Харківська	24 376,4	24 770,3	393,9	101,6
20	Херсонська	5 252,9	4 331,4	-921,5	82,5
21	Хмельницька	7 693,8	11 118,8	3 425,0	144,5
22	Черкаська	6 843,7	10 701,6	3 857,9	156,4
23	Чернівецька	4 253,9	5 551,7	1 297,8	130,5
24	Чернігівська	6 135,8	8 740,0	2 604,2	142,4
25	м. Київ	82 890,2	88 875,5	5 985,3	107,2
26	Центральний апарат	5,5	49,5	44,0	900,0
Разом		334 185,7	403 937,3	69 751,6	120,9

Джерело: складено автором на основі [17]

За джерелами надходжень власні доходи ПФУ включають наступне:

– 375,4 млрд. грн або 92,9% суми власних доходів – частина єдиного внеску, розподілена на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування;

– 4,8 млрд. грн або 1,2% суми власних доходів – власні доходи, які адмініструє ПФУ;

– 23,7 млрд грн або 5,9% суми власних доходів – кошти держбюджету України на сплату єдиного внеску за певними категоріями застрахованих осіб і покриття недоотриманої суми коштів від застосування розміру єдиного внеску.

Протягом 2017-2022 рр. спостерігається позитивна тенденція відносно зниження диспропорцій між видатками ПФУ і його доходами. У 2022 році до бюджету ПФУ з державного бюджету було виділено 232,9 млрд грн. Загалом бюджетом ПФУ у 2022 році на покриття дефіциту коштів для виплати пенсій було передбачено 18,2 млрд грн, фактично протягом року на покриття дефіциту бюджету ПФУ було направлено 29,9 млрд грн коштів державного бюджету. Динаміка дефіциту коштів ПФУ в 2017–2022 рр. показана на рис. 2.6.

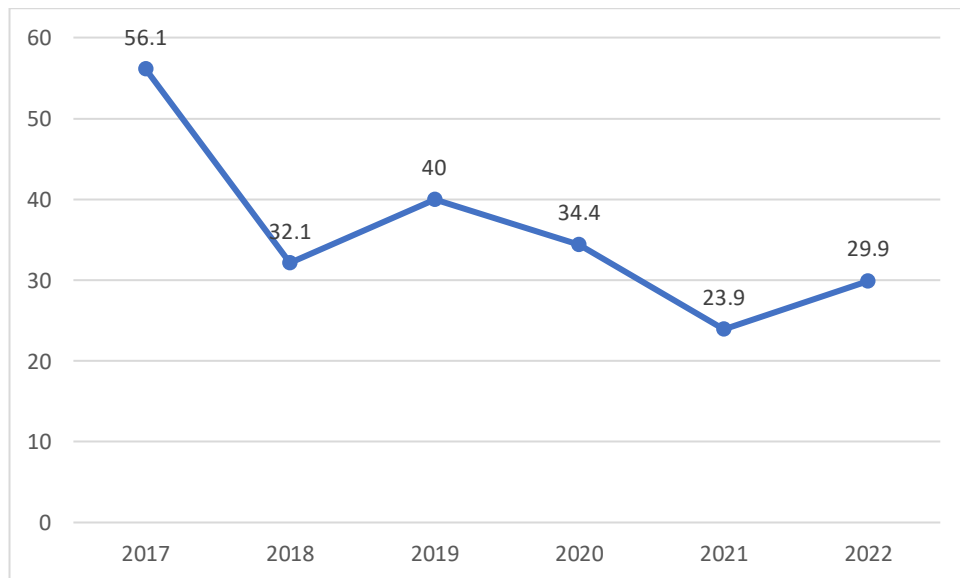


Рис. 2.6. Динаміка дефіциту коштів ПФУ в 2017–2022 рр., млрд грн.

Джерело: складено автором на основі [17]

Так, у 2017 р. дефіцит бюджету ПФУ становив 53,4 млрд. грн., у 2018 р. – 32,1 млрд. грн., у 2019 р. – 40 млрд. грн., 2020 – 34,4 млрд. грн, 2021– 23,9 млрд грн, 2022 – 29,9 млрд. грн. Існування наявного дефіциту протягом

всього періоду негативно впливає на фінансовий стан солідарного рівня пенсійної системи і свідчить про неспроможність ПФУ самостійно виконувати пенсійні зобов'язання.

Чинна пенсійна система України є платоспроможною тільки при умові фінансової підтримки з боку держави. Субсидування дефіциту бюджету Пенсійного фонду України є найбільшим та постійно зростаючим напрямом витрачання коштів з державного бюджету України. Це спричиняє відволікання значної частини бюджетних коштів від інших напрямів фінансування життєдіяльності держави (витрати на фінансування ЗСУ, економічної діяльності, охорони здоров'я, освіти, культури) і їх спрямування на споживання (виплата пенсій і соціальних допомог).

Така ситуація свідчить, що для України сьогодні пенсійне забезпечення громадян стало надзвичайно важливою соціально-економічною проблемою, оскільки діюча пенсійна система є неефективною і дорогою. А з кожним роком ситуація загострюється: до 2050 р. кількість пенсіонерів в Україні подвоїться, тому перед державою може постати необхідність або збільшити відрахування від фонду оплати праці, або скоротити розмір пенсій [38, с. 105].

Реформування системи пенсійного забезпечення України тривалий час пов'язувалися із запровадженням другого рівня – накопичувального загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, проте до цього часу вона так і не запрацювала у необхідному обсягу. Останній раз про запровадження накопичувальних пенсій мова йшла наприкінці 2021 року, за декілька місяців до початку повномасштабної війни. За місяці війни демографічна ситуація в Україні кардинально змінилася, багато людей виїхало за кордон, частина була насильно депортована в росію, про тих, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях, також немає інформації. Тому проводити якусь радикальну реформу пенсійного забезпечення, не до кінця оцінивши масштаб змін, досить важко. Єдиною альтернативою підвищення зборів до ПФУ чи зниження рівня пенсій є впровадження

інституту недержавного пенсійного забезпечення, провідну роль у якому відіграють недержавні пенсійні фонди. Необхідно поетапно вводити елементи накопичувальної системи пенсійного страхування в сукупності із реалізацією заходів державного стимулювання розвитку додаткового пенсійного забезпечення через НПФ, що дозволить акумулювати кошти пенсійного резерву накопичувального складника системи обов'язкового пенсійного страхування.

2.3. Оцінка функціонування недержавного пенсійного забезпечення в Україні

Сьогодні в Україні третій рівень пенсійної системи, а саме недержавне пенсійне забезпечення, може здійснюватися наступними учасниками:

- НПФ, які укладають пенсійні контракти між адміністраторами недержавних пенсійних фондів та їх вкладниками;
- страховими компаніями, які укладають договори страхування довічної пенсії, договори страхування ризику смерті учасника НПФ чи настання інвалідності;
- банками, які укладають договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків своїх клієнтів, з метою накопичення в них пенсійних заощаджень [44, с. 237].

Отже, працездатне населення України для забезпечення свого існування у пенсійному віці може обирати серед послуг НПФ, страхових організацій та банків або одночасно використовувати декілька варіантів забезпечення майбутніх пенсійних виплат. Законодавством України встановлено період початку пенсійних виплат, який розпочинається не раніше, ніж за 10 років до початку офіційного пенсійного віку (з 50 років). Пенсійні виплати повинні тривати не менше 10 років і можуть виплачуватися щомісяця, щокварталу, щороку. Коли сума заощаджень невелика (у 2021 році – до 116 040 грн.), то ці кошти можна отримати одноразовою виплатою. Достроково пенсійні

виплати можна отримати у випадку, коли учасник НПФ виїжджає за кордон на постійне місце проживання і має про це відмітку у паспорті чи має критичний стан здоров'я, підтверджений офіційними медичними документами (інвалідність, онкологічні захворювання, інсульт).

Щодо оподаткування пенсійних виплат НПФ, то воно існує, зокрема сплачуються ПДФО (18%) та військовий збір (1,5%), проте податок нараховується лише на 60% суми виплати. Крім того, для вкладника передбачені податкові пільги у період здійснення внесків до НПФ. Кожного року держава повертає 18% від суми сплачених пенсійних внесків в НПФ. Максимальна річна сума внесків, з якої можна повернути 18%, у 2021 році становила 38 136 грн.

У табл. 2.3 наведено порівняльну характеристику фінансових послуг щодо недержавного пенсійного забезпечення, які пропонують різні фінансові інститути.

Таблиця 2.3

Порівняльна характеристика фінансових послуг НПФ, страхових організацій та банків щодо недержавного пенсійного забезпечення

Показник	Страхові організації, що спеціалізуються на страхуванні життя	НПФ	Банки
Види фінансової послуги	Страхування ануїтетів	Пенсійні контракти	Пенсійні депозитні вклади
Пенсійні кошти	Страхові резерви	Сума фінансових зобов'язань НПФ перед його учасниками	Розмір банківських вкладів
Види пенсійних виплат	Одноразова пенсійна виплата Пенсія на певний термін, вказаний в договорі Довічна пенсія	Пенсія на певний термін, вказаний в договорі Одноразова пенсійна виплата. Довічна пенсія (при умові укладення зі страховою компанією договору страхування довічної пенсії)	Одноразова пенсійна виплата

Джерело: складено автором на основі [48]

Як бачимо, серед усіх перелічених фінансових інститутів НПФ мають найбільше конкурентних переваг, до яких можна віднести такі:

- укладання пенсійного контракту, що дає додаткові гарантії;
- можливість виплачувати довічну пенсію (на відміну від банків), при умові укладання зі страховою компанією договору страхування довічної пенсії;
- гарантія мінімального розміру майбутньої пенсії;
- професійна підготовка фахівців фінансового ринку.

Сучасний стан розвитку НПФ в Україні характеризується наступними показниками. Станом на 31.12.2022 р. в Україні налічувалось 63 НПФ (з них 58 діючих), які здійснювали свою діяльність у дев'яти регіонах. Найбільше НПФ зосереджено в столиці – 40, інші регіони України діяльністю НПФ охоплені нещільно (додаток В).

Щодо видів НПФ, то налічувалось 48 відкритих, 3 корпоративних і 5 професійних НПФ (рис. 2.7).

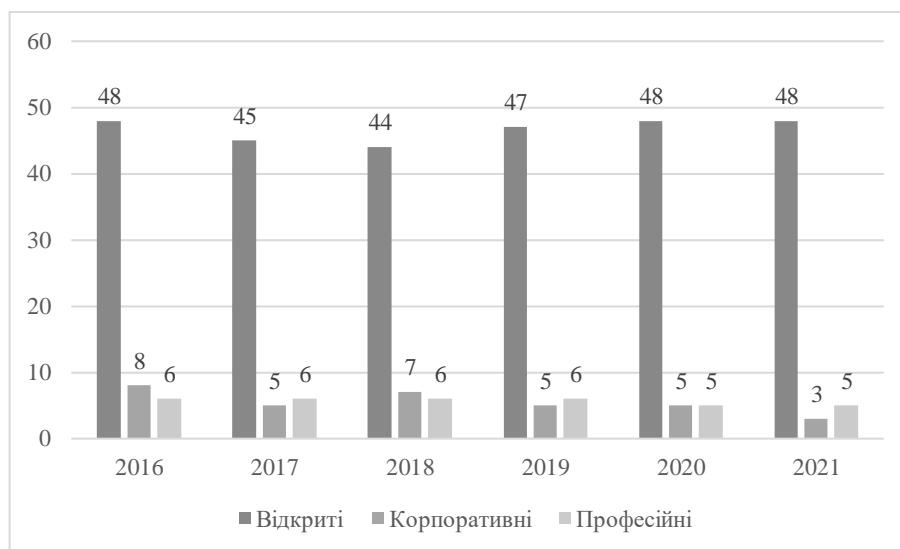


Рис. 2.7. Кількість НПФ станом на 31.12.2021 р., шт.

Джерело: складено автором на основі [61].

Як бачимо з рис. 2.7, протягом аналізованого періоду суттєвих коливань у кількості НПФ не спостерігалось. Кількість професійних і корпоративних недержавних пенсійних фондів змін практично не змінилась, а кількість

відкритих НПФ дещо знижувалась до 2018 року, але протягом 2019–2020 рр. зросла. Станом на 31.12.2022 року загальна вартість активів НПФ становила 4,14 млрд грн (рис. 2.8).

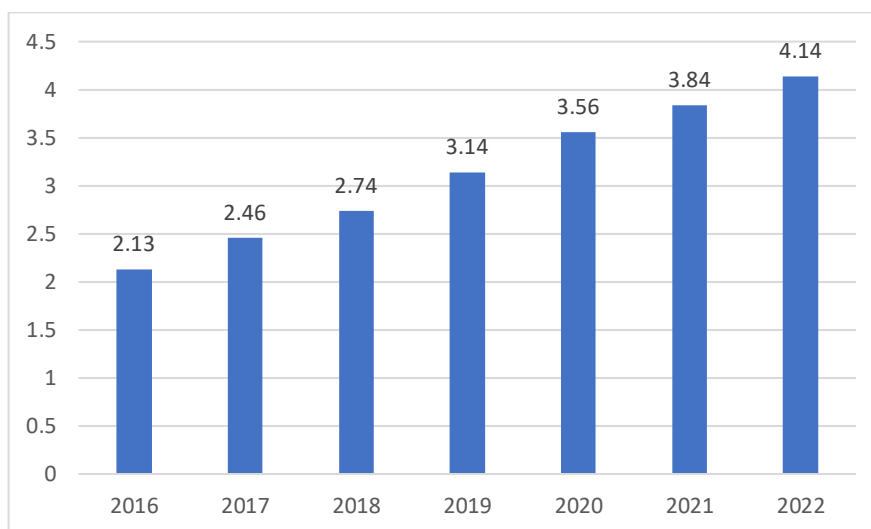


Рис. 2.8. Загальна вартість активів НПФ протягом 2016-2022 рр., млрд грн

Джерело: складено автором на основі [61].

Як бачимо, щорічний приріст вартості активів НПФ коливається в межах 8–15%. Так, у 2022 році порівняно з 2021 роком цей показник зріс на 7,8% (рис. 2.9).

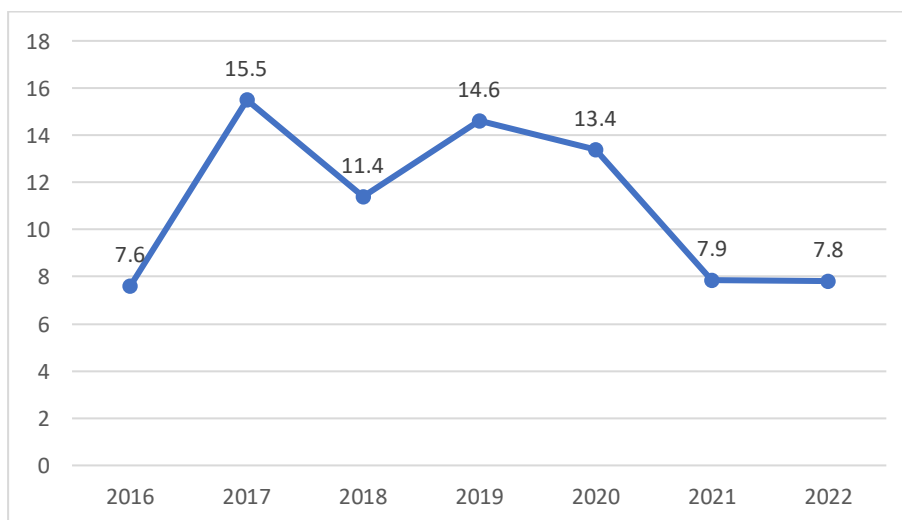


Рис. 2.9. Темпи приросту вартості активів НПФ у 2016–2022 рр %

Джерело: складено автором на основі [61].

Найбільше зростання вартості активів НПФ спостерігалось у 2017 році – 15,5%, тоді як у 2016 році воно становило лише 7,6%. У 2021–2022 рр. темпи приросту вартості активів НПФ дещо знижувались і склали 8%.

Показники діяльності НПФ на фінансовому ринку України протягом 2016–2021 рр. показані в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Динаміка основних показників діяльності НПФ в 2016–2022 рр.

Показники	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість пенсійних контрактів, шт.	62200	58700	68800	77100	87800	95500	96100
Чисельність учасників НПФ, осіб	834000	840800	855300	874600	883000	897000	887800
Загальна вартість активів НПФ, млн грн	2138,7	2465,6	2745,2	3143,3	3563,7	3 874,7	4 146,0
Пенсійні внески, млн. грн. у т. ч.:	1895,2	1897,3	2000,5	2160,8	2377,9	2 618,3	2 819,0
- від фіз. осіб	92,2	124,3	172,1	222,7	300,7	425,2	506,7
- від ФОП	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3
- від юр. осіб	1802,1	1772,3	1827,7	1937,3	2075,5	2192,4	2299,6
Пенсійні виплати, млн. грн.	630,0	696,4	809,9	947,5	1 107,5	1287,2	1461,1
Кількість учасників НПФ, що отримують пенсійні виплати осіб	81300	78800	81300	83900	87000	90000	91900
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	1080,5	1455,5	1767,7	2200,0	2635,7	2 957,4	3 285,6
Прибуток від інвестування активів НПФ, млн грн	834,8	1183,9	1440,5	1810,9	2179,5	2 428,7	2 683,6
Сума витрат, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн грн	245,7	271,5	327,2	389,1	456,1	528,7	602,1

Джерело: складено автором на основі [61].

Як бачимо з табл. 2.4, на кінець 2022 р. адміністраторами НПФ укладено 96,1 тис. шт. пенсійних контрактів, що перевищує на 0,6%, аналогічні показники 2021 року. Слід відзначити, що основна кількість пенсійних контрактів укладена з фізичними особами. Аналіз динаміки загальної кількості учасників пенсійних фондів показав, що у 2022 році

кількість осіб, які скористалася послугами НПФ, зменшилась на 9,2 тис. осіб, або на 1%. Структура укладених в 2020–2021 рр. пенсійних контрактів показана на рис. 2.10.

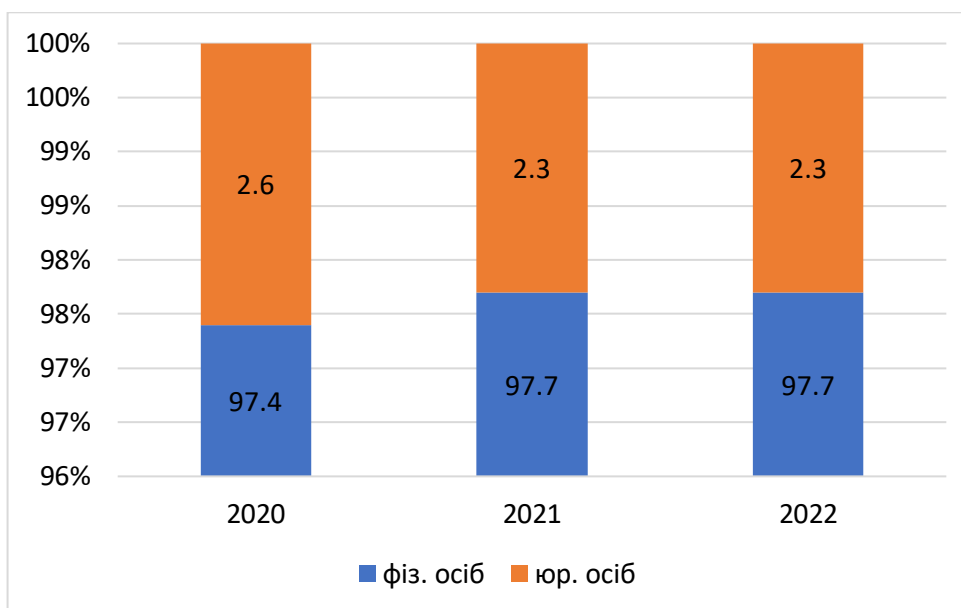


Рис. 2.10. Структура укладених в 2020–2022 рр. пенсійних контрактів,
%

Джерело: складено автором на основі [61].

Як бачимо, загальна тенденція щодо пенсійних контрактів протягом 2020–2022 рр. не змінювалася – найбільша частка пенсійних контрактів укладена з фізичними особами. Так, у 2022 році на них припадало аж 97,7% від загальної кількості укладених контрактів, тоді як на юридичних осіб – лише 2,3%.

Загальна вартість активів пенсійних фондів у 2022 році збільшилась на 7%, або на 271,3 млн грн. Розмір пенсійних внесків у 2022 році зріс на 7,7%, або на 207,0 млн грн. Зросли також обсяги пенсійних виплат – на 13,5%, суми інвестиційного доходу – на 11,1%, прибутку від інвестування активів недержавних пенсійних фондів – на 13,9 %. Ці позитивні тенденції до зростання зберігалися протягом аналізованого періоду часу.

Стосовно вікової структури, то станом на 31.12.2022 р. більшість учасників НПФ становили особи віком 25–50 років (50,8%) та особи віком від

50–60 років (25,2%). Питома вага учасників НПФ вікової групи старших за 60 становила 23,5%, (рис. 2.11).

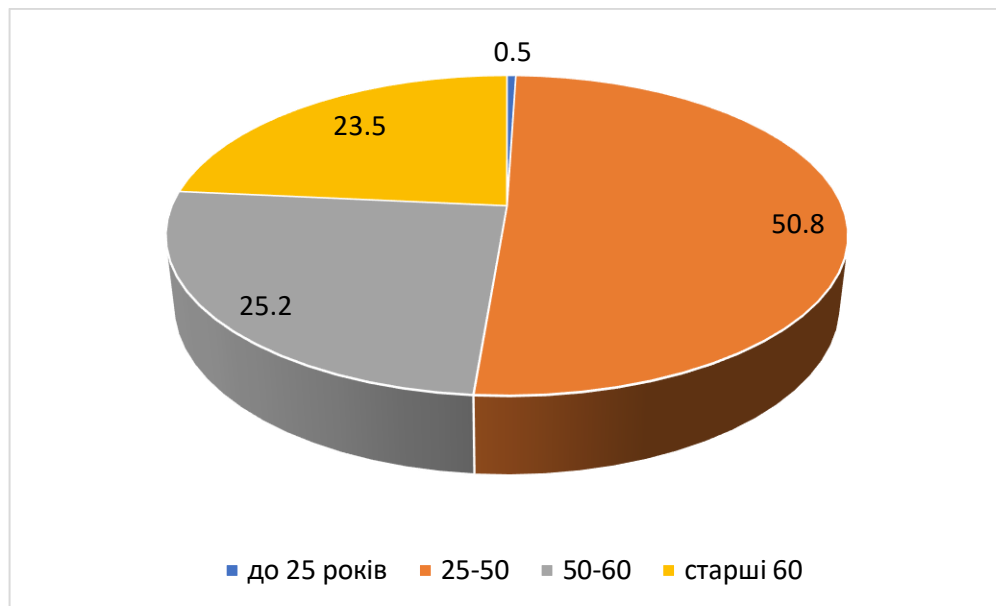


Рис. 2.11. Вікова структура учасників НПФ у 2022 р. %

Джерело: складено автором на основі [61].

Необхідно відзначити, що загалом у 2022 році вікова структура учасників НПФ значних змін не зазнала. Однак впродовж останніх років скорочувалась частка учасників недержавних пенсійних фондів у віці 25–50 років (хоча вона продовжує залишатися найбільшою), натомість зростає частка учасників, старших за 60 років. Це свідчить про підвищення довіри до недержавних пенсійних фондів зі сторони людей передпенсійного віку.

НПФ належать до найконсервативнішого типу інвесторів, оскільки нові фінансові інструменти, які можуть бути запропоновані НПФ для інвестування, повинні відповідати достатньо жорстким вимогам. Це пов'язано з довгостроковим характером пенсійних накопичень та їхньою соціальною спрямованістю, що зумовлює об'єктивну потребу в надійних довгострокових фінансових інструментах як об'єктах інвестування з відповідним рівнем забезпечення зобов'язань за ними.

Отже, для НПФ характерним є формування інвестиційного портфелю, до якого входять інвестиційні інструменти з мінімальним ступенем ризику,

які можуть забезпечити захист вкладень населення від інфляційних процесів та при цьому отримувати певний приріст капіталу. У табл. 2.5 показано зміну активів НПФ в 2016–2022 рр.

Таблиця 2.5

Зміна вартості активів НПФ в 2016–2022 рр., млн грн.

Назва активу	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна вартості, 2022/2021 %
Державні цінні папери	875,8	1004,9	1263,5	1443,5	1686,2	1807,1	1864,8	57,70
Грошові кошти	884,2	1083,3	985,5	1221,5	1383,8	1290,1	1666,4	376,30
Облігації підприємств	200,8	202,4	298,6	236,7	192,4	423,3	374,3	-49,00
Облігації місцевих позик	-	-	-	11,5	94,7	114,3	13,4	-100,90
Об'єкти нерухомості	86,0	62,6	47,3	86,8	90,0	108,7	109,0	0,30
Акції	15,7	11,3	43,8	45,7	50,4	64,4	50,4	-14,00
Дебіторська заборгованість	26,2	41,8	48,3	66,1	39,8	42,3	42,0	-0,30
Інші інвестиції	42,3	49,2	48,4	26,2	15,2	13,6	11,0	-2,60
Банківські метали	8,7	10,1	9,8	4,9	11,0	10,9	14,7	3,80
Усього	2138,7	2465,6	2745,2	3143,2	3563,7	3874,7	4146,0	271,30

Джерело: складено автором на основі [61].

Як бачимо з табл. 2.5, головними напрямками інвестування активів НПФ у 2022 році були цінні папери, гарантовані державою, грошові кошти, облігації підприємств і об'єкти нерухомості. У 2022 році спостерігалось зростання вартості державних цінних паперів, грошових коштів, об'єктів нерухомості та банківських металів. Натомість відбулось скорочення облігацій місцевих позик, облігацій підприємств, дебіторської заборгованості, акцій та інших інвестицій.

Таким чином, на основі проведеного аналізу видно, що протягом останніх років діяльність НПФ розвивається, не зважаючи на воєнний стан в Україні. Про це свідчать і зростання вартості активів НПФ, і кількість укладених пенсійних контрактів, і розмір пенсійних внесків.

Проте необхідно відзначити, що роботодавці не поспішають брати участь у НПФ, адже переважна більшість їхніх учасників припадає на фізичні особи (майже 98%). Тому для вітчизняних НПФ потрібно розширювати існуючі й шукати нові напрями інвестиційної діяльності задля проведення ефективної інвестиційної діяльності в майбутньому. Наприклад, за кордоном НПФ можуть інвестувати в роздрібні інвестиційні фонди, нерухомість, приватні інвестиційні фонди або кредити без будь-яких законодавчих обмежень. Проте, зважаючи на вітчизняні реалії, враховуючи початковий етап розвитку недержаного пенсійного забезпечення, низький рівень довіри населення до фінансових установ, нерозвиненість ринку цінних паперів, лібералізація діяльності НПФ скоріш за все неможлива на сучасному етапі розвитку цієї сфери.

РОЗДІЛ 3.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Зарубіжний досвід оптимізації пенсійного забезпечення

Пенсійні системи в будь-якій державі функціонують з метою підтримання якості життя громадян після закінчення трудової діяльності. Загалом у світовій практиці наразі існує три основні способи пенсійного забезпечення:

- за рахунок податків;
- шляхом заощадження грошових коштів (схема фінансування);
- за допомогою солідарної системи, яку ще називають нефінансовою схемою страхування, що означає купівлю зобов'язання стосовно отримання частки доходів в майбутньому періоді [34, с. 266].

Схема фінансування передбачає заощадження працівниками частини своїх доходів та їх накопичення для використання після настання пенсійного віку. Дві інші схеми (за рахунок податків і солідарної системи) засновані на обміні між поколіннями, тобто сьгоднішні працівники сплачують кошти за пенсіонерів.

У різних країнах можуть використовуватись як окремі схеми пенсійного забезпечення, так і різноманітні їх комбінації. Деякі країни, такі як Швейцарія, Великобританія, Нідерланди, Данія, Ірландія використовують системи «фіксованої ставки», які в основному фінансуються за допомогою податків, що забезпечує основну частину доходу незалежно від заробітної плати чи сплачених внесків. Інші країни, такі як Австрія, Італія, Німеччина, Франція, Швеція використовують солідарну систему пенсійного забезпечення, фінансування якої, в основному, відбувається за рахунок внесків на соціальне забезпечення, а розмір пенсії залежить від розміру попереднього заробітку (проте зберігається мінімальний розмір пенсії). Все більше країн з традиційно високорозвиненими фінансовими ринками,

використовують систему накопичення заощаджень і їх подальшого інвестування. Так, США, Великобританія і Нідерланди розробили комбінацію звичайної пенсійної системи, яка заснована на «фіксованій ставці» і обов'язкових чи добровільних планах фінансування.

Пенсійні системи у різних країнах мають різні інститути соціального захисту: державне соціальне забезпечення, обов'язкове соціальне страхування, особисте пенсійне страхування. Ці системи між собою розрізняються тим, який з цих інститутів домінує. Усі країни вносять зміни в державні пенсійні системи, деякі з яких (наприклад, підвищення пенсійного віку) зустрічаються у багатьох країнах, проте напрями розвитку схем фінансування досить різняться (перегляд формул нарахування виплат для підвищення або зниження ступеня розподілу ризику). Більшість країн зменшує державні пенсійні системи й перенаправляє пенсійні внески у систему індивідуальних рахунків під управлінням недержавних пенсійних фондів. Для цього вони заохочують працівників та роботодавців заощаджувати на добровільних засадах більші суми на час досягнення працівниками пенсійного віку [34, с. 271].

Світовий досвід свідчить, що сьогодні утримувати професійні пенсійні плани у солідарній пенсійній системі є неефективним, оскільки ними досить дорого управляти, вони вимагають детального персоніфікованого обліку пенсіонерів та є досить обтяжливими для роботодавців. Розвинуті країни відходять від пенсійного забезпечення на основі солідарних схем, наприклад більшість європейських країн скасували практично усі, за виключенням лише деяких категорій професій, які підпадають під пільгове пенсійне забезпечення.

В країнах ЄС сьогодні існує розгалужена система соціального захисту літніх людей, куди входить система пенсійного забезпечення. Оскільки для більшості європейських країн характерна проблема швидкого старіння населення, що створює додаткове фінансове навантаження на державні пенсійні системи, то багато з них вживають заходи щодо стимулювання

працівників працювати якомога довше. Як вже згадувалось у попередніх розділах, найбільш широко використовуваними заходами країн ЄС у цьому плані є підвищення пенсійного віку, посилення вимог стосовно необхідного терміну сплати пенсійних внесків, впровадження стимулів щодо продовження трудової діяльності після досягнення пенсійного віку, скасування чи стримування дострокового виходу на пенсію [34, с. 267]. Подібна пенсійна політика істотно змінює довгострокову тенденцію у ЄС відносно стимулювання дострокового виходу на пенсію для сприяння зменшенню високого рівня безробіття і залучення молоді до категорії працюючих.

Європейська соціальна система визначає наступні пенсійні права (рис. 3.1.).

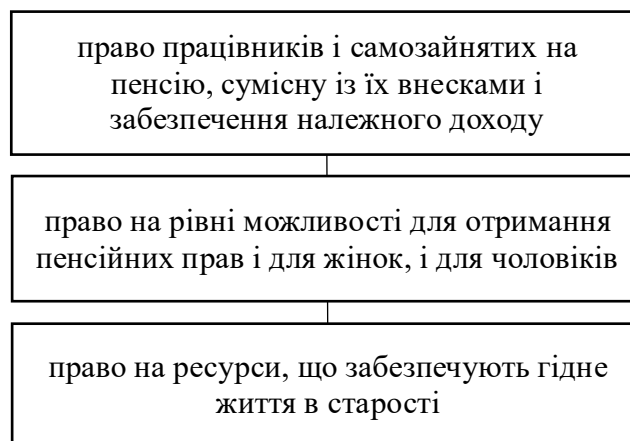


Рис. 3.1. Пенсійні права в європейській соціальній системі

Джерело: складено автором на основі [8].

На підставі цих прав у різноманітні пенсійних систем країн ЄС можна виділити дві основні моделі пенсійного забезпечення:

- універсальні системи пенсійного забезпечення;
- страхові системи, побудовані за страховим принципом.

Останніми роками відбувається подальше зближення цих двох моделей, обумовлене як інтеграційними процесами, так і загальними, характерними для більшості країн ЄС демографічними та економічними явищами та пов'язаною з цим необхідністю реформування пенсійних систем. Це

проявляється, насамперед, в тому, що ряд країн, які дотримуються принципу універсальності пенсійної допомоги, ухвалили законодавство про створення системи пенсійного страхування, зумовлену попереднім доходом, або надали обов'язкового характеру системам додаткового пенсійного забезпечення. Паралельно з цим, спостерігається процес поступової універсалізації страхових пенсійних систем, який виражається у застосуванні або вдосконаленні схем, призначених для того, щоб забезпечити всім пенсіонерам належний прожитковий мінімум [51, с. 96].

В кожній країні ЄС пенсійна політика затверджується на національному рівні. Загалом ЄС підтримує національні зусилля стосовно забезпечення високого рівня пенсійного захисту населення, включаючи адекватність розміру пенсій, шляхом сприяння взаємному навчанню і обміну передовими практиками між країнами.

Нормативи ЄС, які регулюють соціальне забезпечення, були введені в дію ще у другій половині ХХ ст., проте досі вважаються однією з найпрогресивніших систем соціального забезпечення у світі. Нормативи соціального забезпечення ЄС стосуються майже всіх основних ризиків, передбачених Конвенцією МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення»: захворювання, тимчасової непрацездатності, аварій на виробництві, народження дитини, безробіття, старості, сімейних обов'язків та смерті. В ЄС прийнято Регламент № 883/2004 «Про координацію систем соціального захисту» та Регламент № 987/2009/ЄС «Про встановлення умов для застосування Регламенту Європейського Парламенту та Ради від 29.04.2004 р. «Про координацію системи соціального забезпечення» [64].

Регламент № 883/2004 «Про координацію систем соціального захисту» уточнює заходи та порядок імплементації систем соціального захисту, але не вніс чогось нового до пенсійних систем. У його преамбулі прямо говориться: «..необхідні особливі характеристики національного законодавства в галузі соціального захисту і слід розробляти лише систему узгодження..», тому він залишив суверенітетом держав-членів ЄС у побудові національних систем

пенсійного забезпечення і мінімально торкнувся існуючих у країнах-членах ЄС пенсійних систем, акцентувавши основну увагу на координації їх дій у виконанні своїх зобов'язань. Однак у ЄС, де діють національні пенсійні системи, останнім часом відбуваються уніфікації національних систем пенсійного забезпечення, а у поодиноких випадках наднаціональні структури ЄС, втручаючись у них, наприклад, оголошуючи лише за рішенням Суду ЄС неправомочними «правила, що накладають обмеження на суміщення двох або більше пенсій, присуджених у різних державах-членах ЄС, шляхом скорочення розміру пенсії виключно на підставі національного законодавства». Регламент № 883/2004 ЄС ґрунтується на наступних принципах (рис. 3.2.).

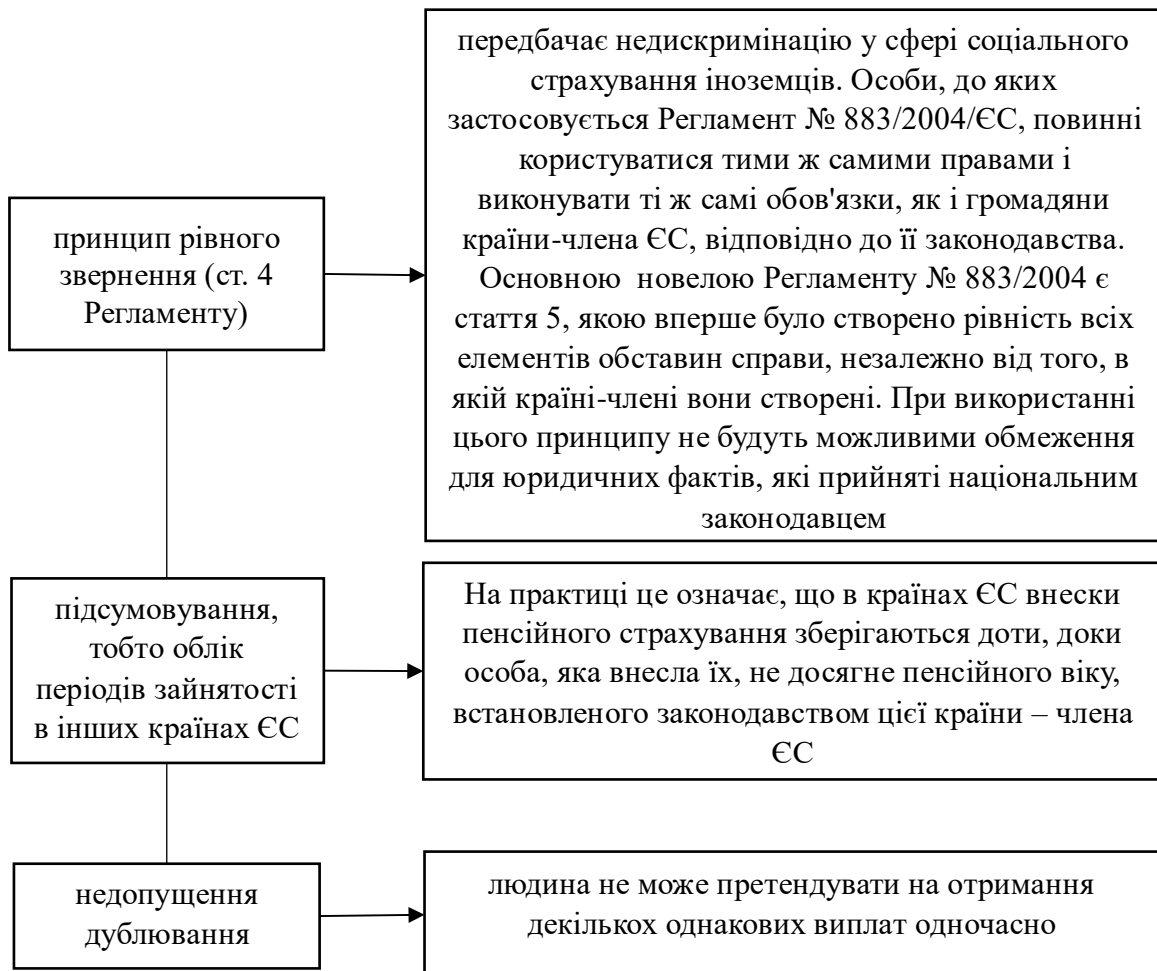


Рис. 3.2. Принципи Регламенту № 883/2004 ЄС

Джерело: складено автором на основі [63].

Директива ЄС 2016/2341 ЄС від 14.12. 2016 р. «Про діяльність та нагляд за установами трудового пенсійного забезпечення» свою дію поширює на професійних учасників системи пенсійного забезпечення, які також експлуатують обов'язкові пенсійні схеми, що пов'язані із зайнятістю, які вважаються схемами соціального забезпечення.

Положення Директиви 2016/2341 визначають наступні терміни і поняття, які дають змогу охарактеризувати систему пенсійного забезпечення в ЄС (рис. 3.3.).

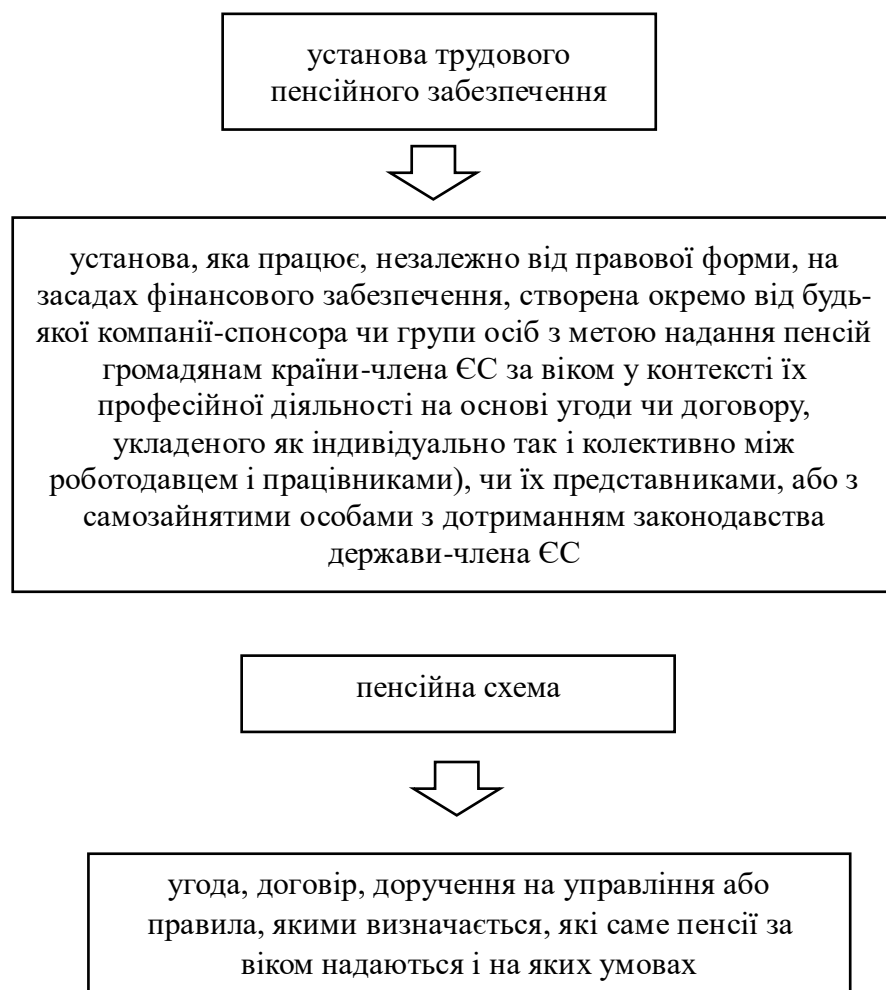


Рис. 3.3. Основні положення Директиви 2016/2341

Джерело: складено автором на основі [65].

Загальноєвропейські особисті пенсійні продукти (PEPP) регулюються Регламентом 2019/1238. Правила, визначені Регламентом 2019/1238, мають на меті дати працівникам більший вибір і більші конкурентоспроможні

персональні пенсійні продукти при заощадженні коштів на пенсію, одночасно використовуючи надійний захист споживачів. Загальноєвропейські особисті пенсійні продукти можуть пропонуватися у всіх країнах ЄС широким переліком фінансових компаній, таких як банки, розпорядники активів, страхові компанії, інвестиційні компанії і професійні пенсійні фонди [66].

Регламент 2019/1238 визначає правову основу для єдиного європейського ринку персональних пенсій, забезпечуючи при цьому стандартизацію основних характеристик пенсійних продуктів, таких як: вимоги до прозорості, переключення прав, правила інвестування, тип інвестиційного варіанту.

В рамках Регламенту 2019/1238 визначені наступні поняття (рис. 3.4.).

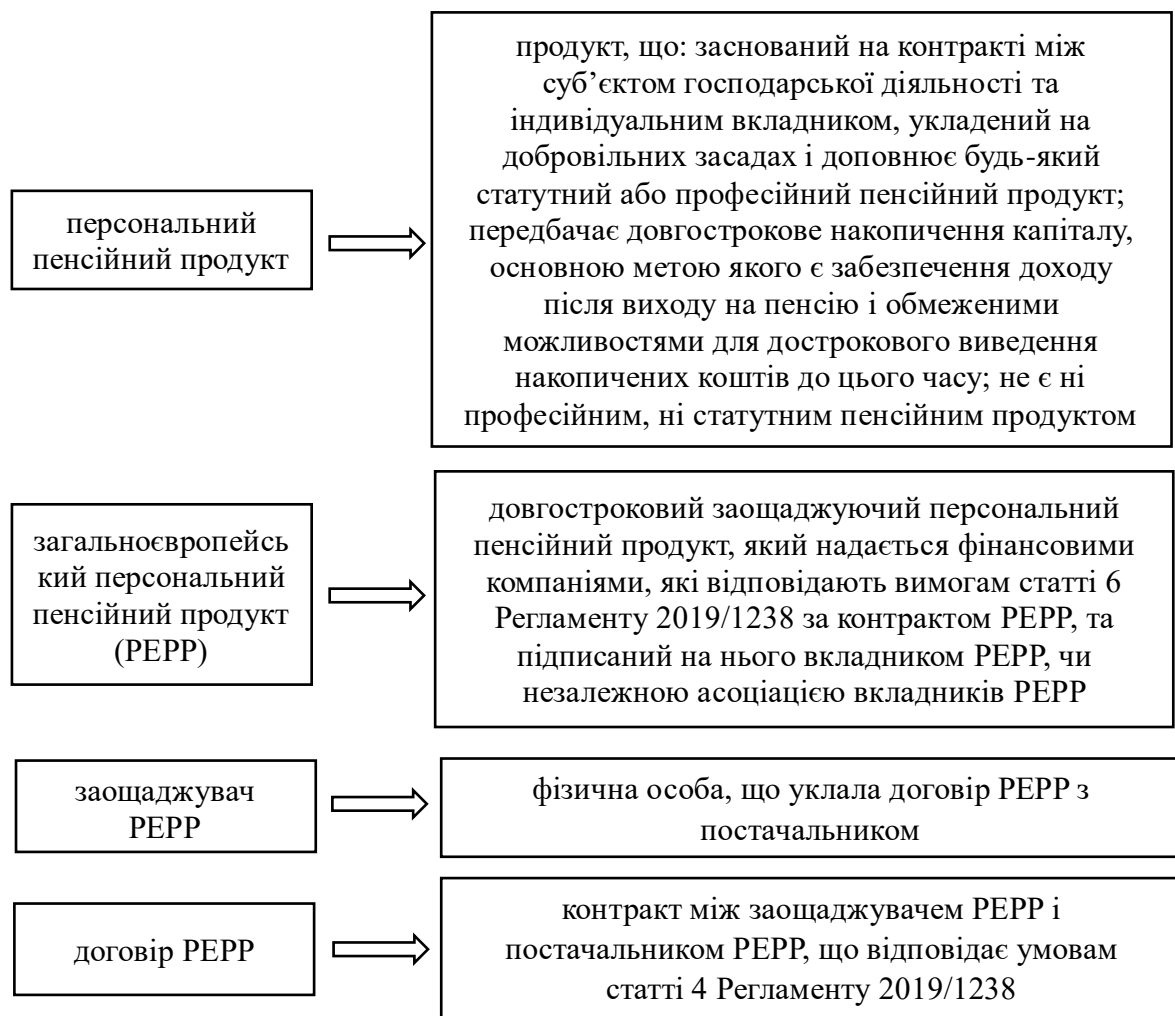


Рис. 3.4. Основні положення Регламенту 2019/1238

Джерело: складено автором на основі [66].

За дотриманням правил реалізації PEPP здійснюють контроль як національні органи країн-членів ЄС, так і Європейський центральний банк з Європейським органом по регулюванню страхової діяльності й діяльності з недержавного пенсійного забезпечення (ESFS).

Регламент загальноєвропейського персонального пенсійного продукту надає наступні повноваження ESFS (рис. 3.5) [64].

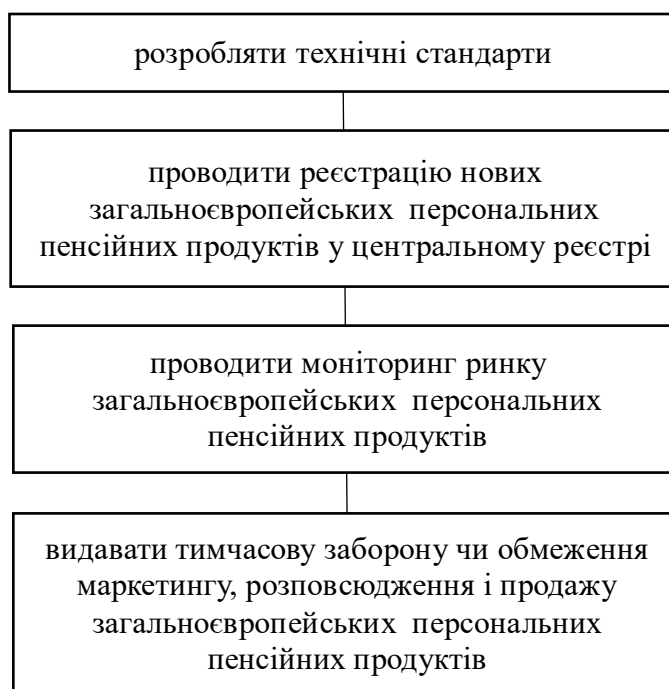


Рис. 3.5. Основні повноваження Європейського органу з регулювання страхової діяльності й діяльності з недержавного пенсійного забезпечення
Джерело: складено автором на основі [64].

Директива 2016/97 ЄС «Про розповсюдження страхування» визначає базові принципи захисту прав споживачів фінансових послуг. Крім того, ця Директива направлена на мінімальну гармонізацію та, отже, не має перешкоджати країнам-членам ЄС зберігати чи вводити більш жорсткі положення задля захисту споживачів при умові, що такі положення відповідають законодавству ЄС [67].

Слід відмітити, що у Директиві 2016/97 відображені основні складові порядку захисту прав споживачів пенсійних послуг:

- інформаційна;
- організаційна;
- кадрова складова.

Основні характеристики порядку захисту споживачів пенсійних послуг передбачають, що законодавство має визнавати й передбачати чіткі правила стосовно захисту споживачів у сфері пенсій, а також мають існувати відповідні інституції, які підтримують відповідний рівень захисту споживачів пенсійних послуг [67]:

- у законодавстві мають бути передбачені конкретні положення, що створюють ефективний режим захисту споживачів, що мають безпосередні стосунки з фінансовими компаніями, які управляють пенсіями;

- повинен існувати центральний орган по захисту прав споживачів чи спеціалізований орган, що відповідальний за впровадження, нагляд і забезпечення захисту прав споживачів пенсій та збір і аналіз даних (включаючи різні запити, скарги, спори);

- законодавство має передбачати чи принаймні не забороняти роль приватного сектору у системі пенсійного забезпечення, включаючи добровільні організації споживачів і саморегулюючі організації, стосовно захисту прав споживачів приватних пенсій;

- судова система має забезпечити довіру до виконання законодавства про захист прав споживачів пенсій.

Споживачі мають отримувати однаковий для усіх рівень захисту, незважаючи на різницю між каналами розподілу пенсійних послуг. Для гарантування того, що існує однаковий рівень захисту, та що споживач може використати порівнянні стандарти, зокрема в області розкриття інформації, необхідні рівні умови між фінансовими компаніями.

Таким чином, зарубіжний досвід оптимізації системи пенсійного забезпечення досить різноманітний, оскільки по суті, кожна країна, має власну специфічну пенсійну систему із урахування свого економічного

розвитку, чисельності населення, традицій і системи державного управління. Для України ключовим завданням є формування власної пенсійної системи із врахуванням зарубіжного досвіду, яка б при цьому враховувала специфіку національної економіки, національні традиції, ментальність населення.

3.2. Правові питання імплементації Україною європейських стандартів пенсійного забезпечення

Зважаючи на євроінтеграційний вектор розвитку України, важливим є поступальне й систематичне впровадження європейських стандартів, які мають відповідати як нормам національного законодавства, так і вимогам ЄС, в тому числі і щодо пенсійного забезпечення,

До соціальних стандартів соціального забезпечення ЄС відносяться [28, с. 201]:

- масштабні фінансові вливання національних урядів країн-членів ЄС, значні соціальні бюджети;
- високий рівень ефективності соціальної політики ЄС, що підтверджується гармонізацією соціальних заходів з програмами соціально-економічного розвитку і забезпеченням конкурентоспроможності ЄС на рівні глобальних світових ринків;
 - економічний стан розвитку країн ЄС;
 - орієнтири соціально-економічної політики країн ЄС;
 - рівень політичної культури;
 - ментальність соціальних та професійних груп;
 - очікування соціальних та професійних груп;
 - розвиток монополізму і стан конкуренції;
 - рівень правової культури державних службовців, представників державної влади;
 - розвиток професійних спілок.

Звичайно, щоб відповідати цим стандартами ЄС, недостатньо тільки їх законодавчого закріплення. Досягти європейського рівня пенсійного забезпечення можливо лише за умови сильної і стабільної економіки. Проте, навіть якщо не брати це до уваги, то у вітчизняному законодавстві є пробіли, колізії і невідповідності міжнародним нормам.

Адаптація українського законодавства до європейських соціальних стандартів знайшла своє відображення у наступних міжнародно-правових актах (рис. 3.6.).



Рис. 3.6 Основні міжнародно-правові акти соціальних стандартів

Джерело: складено автором на основі [22].

Основним документом, на основі якого здійснюється ефективний міжнародний моніторинг забезпечення реалізації державами соціальних прав

людини, є Європейська соціальна хартія, яку визнано універсальним стандартом соціальних прав людини та фундаментальним документом функціонування Європейської соціальної моделі. В сучасній теорії прав людини міжнародні стандарти в галузі прав людини визначають як міжнародно-правові, тобто такі, що випливають із норм міжнародного права, обов'язки держави. Європейська соціальна хартія визначає юридичний механізм захисту соціальних прав людини для країн-членів Ради Європи. Україна визнала себе зобов'язаною відповідно до 27 статей та 74 пунктів Європейської соціальної Хартії [67].

Недосконалість вітчизняного правового регулювання з питань розмірів соціальних виплат, в тому числі пенсійних (що підтверджується зверненнями громадян до ЄСПЛ), негативно позначилося на приєднанні України до ст. 12 Хартії. Неготовність України визнати на своїй території обов'язковими до виконання найважливіші норми п. 2 і 3 ст. 12 Хартії про підтримку системи соціального забезпечення на задовільному рівні та її послідовному вдосконаленні пояснюється саме цією обставиною. Основною вимогою для можливості ратифікації зазначених положень є ратифікація Конвенції № 102 та Європейського кодексу соціального забезпечення, що Україна успішно зробила, однак із певними застереженнями.

Головними завданнями імплементації Україною європейських стандартів пенсійного забезпечення є: гарантування дотримання цілей Європейської соціальної Хартії та Директиви 2003/41/ЄС Європейського Парламенту і Ради про діяльність установ трудового пенсійного забезпечення та нагляд над ними, якими передбачено:

– моніторинг фінансового стану органів трудового пенсійного забезпечення та оцінка їх спроможності виконати усі договірні зобов'язання, відповідність мінімальним стандартами обачливості, що стосується її діяльності і умов роботи органів трудового пенсійного забезпечення;

– забезпечення високого рівня захищеності майбутніх пенсіонерів за рахунок встановлення суворих стандартів нагляду та контролю, ефективного управління схемами трудового пенсійного забезпечення;

– узгодження положень чинного законодавства України з положеннями Європейської соціальної Хартії і Директиви 2003/41/ЄС стосовно діяльності органів трудового пенсійного забезпечення і нагляду за ними.

Більшість положень Директиви 2003/41/ЄС відображаються у законодавстві України з питань накопичувальної системи пенсійного забезпечення щодо [22, с. 120]:

– визначення порядку реєстрації пенсійного фонду і здійснення нагляду за його діяльністю з боку органів державної влади;

– порядку надання інформації пенсійного фонду його учасникам;

– визначення переліку суб'єктів, що обслуговують пенсійний фонд;

– визначення правил інвестування активів пенсійних фондів;

– ліцензійні вимоги до адміністраторів НПФ, КУА, банку-зберігача тощо.

Важливим кроком у соціальній євроінтеграції України, є ратифікація Конвенції МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення», яка є зводом мінімальних соціальних стандартів функціонування системи соціального забезпечення у всіх державах, які використовують під час розроблення, фінансування та моніторингу внутрідержавних систем соціального захисту та управління ними.

Конвенція МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» визначає тільки мінімальні контури кожного виду соціального забезпечення в базовій конфігурації. Основною соціально-правовою цінністю Конвенції МОП № 102 є те, що нею передбачені ключові види соціального забезпечення і враховані усі загальновизнані в ЄС універсальні соціальні ризики. Згідно з Конвенцією МОП № 102:

- правові підстави пенсійного забезпечення мають бути формально визначені національним законодавством;
- настання ризику має обумовлювати встановлені форми і види пенсійного забезпечення;
- система пенсійного забезпечення має охоплювати більшу частину населення;
- система пенсійного забезпечення має забезпечувати мінімальний рівень і час впливу конкретного ризику на особу [22, с. 120].

Пенсійне забезпечення розглядається в Розділ 5 Конвенції № 102 «Допомога по старості», положення якого є фундаментом та визначають структуру й основні параметри побудови національних програм пенсійного забезпечення.

В контексті ефективної захищеності прав громадян України у сфері пенсійного забезпечення важливим є положення ст. 71 та 72 Конвенції № 102, якими закріплено принцип одностороннього зобов'язання держави щодо забезпечення прав громадян на отримання пенсії за віком (в оригіналі – по старості). Обов'язками громадян є лише виконання чи дотримання необхідних для реалізації права на пенсійне забезпечення законодавчих умов (ст. 69 Конвенції).

Відповідно до Конвенції МОП № 102 залежно від виду соціального ризику прийнятними розмірами пенсійних виплат вважатимуться такі, які відповідають 40–50 % величини заробітної плати кваліфікованого працівника. Тобто отримання людиною заробітної плати на рівні середньої в державі призведе до виникнення у неї права на мінімальну пенсію, яка, у свою чергу, гарантована в розмірі державного соціального стандарту – прожиткового мінімуму.

Також слід відмітити, що в напрямі європейської інтеграції України важливим є підвищення значення індивідуальної (персональної) відповідальності особи за майбутній рівень соціального забезпечення. На думку західних науковців, для ринкової економіки він є основним принципом

побудови і розвитку національних систем пенсійного страхування та відображається у фінансовому механізмі компенсацій наслідків соціального ризику зусиллями самих працівників.

Саме працівники повинні здійснювати права та обов'язки застрахованої особи та соціального страхувальника в межах єдиних соціально-страхових правовідносин. Аргументом на користь такого підходу є твердження, що страхове відшкодування – пенсія повинна бути правом особи, зобов'язанням страховика, а не соціальною підтримкою – благодійністю з боку держави, а внески самих застрахованих – бути засобом підтримання гідності особи – одержувача [35, с. 138].

Зважаючи на зарубіжний досвід, слід зазначити, що для забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів, пенсійна система країни повинна бути гнучкою та диверсифікованою, поєднувати в собі різні пенсійні плати, методи і схеми фінансування. Для сталого розвитку пенсійного страхування в Україні першочерговими необхідними умовами є відновлення зростання ВВП країни, відродження фондового ринку, хоча б часткова детінізація економіки, стабілізація національної валюти. У повному обсягу це все можливе лише після завершення війни.

Але безперечним фактом є те, що солідарній системі з кожним роком все важче забезпечувати виплату пенсій навіть на мінімальному рівні, тому питання розвитку недержавного пенсійного забезпечення сьогодні є єдиним виходом для забезпечення функціонування ефективної системи пенсійного забезпечення в Україні на майбутні роки.

3.3. Стратегічна модель державного регулювання системи пенсійного забезпечення в Україні

Сьогодні серйозним викликом не лише для України, але й для європейських країн у сфері ринку праці та державних фінансів є старіння

населення і, відповідно, підвищення демографічного навантаження. Згідно з демографічним прогнозом, у 2050 році кожен третій українець буде пенсійного віку. У такій ситуації єдиним виходом є реформування пенсійної системи України.

При настанні пенсійного віку у кожного працюючого громадянина виникає право на отримання пенсії, проте гарантією отримання достойної пенсії є страховий стаж. Тому потрібно сприяти розвитку потенціалу та економічній активності людей літнього віку, оскільки вони стикаються з проблемами при пошуку роботи [21, с. 48].

Важливою основою формування доходів Пенсійного фонду України і, відповідно, пенсійних виплат є рівень оплати праці в країні. На жаль, в Україні оплата праці не відповідає вимогам сучасної соціально відповідальної держави. Низький рівень заробітної плати є особливо гострим питанням сьогодення, яке вимагає негайного врегулювання. Серйозним аспектом, який супроводжує цю проблему, є тінізація доходів громадян та перекладання особистої відповідальності за власний добробут на державу. Навпаки, наявність розвинених традицій активної участі громадян в пенсійному страхуванні позитивно впливає не тільки на забезпечення власного добробуту, але й на економіку країни в цілому.

Тому в Україні на законодавчому рівні необхідно розробити процедуру поступового підвищення рівня заробітної плати та збільшення частки заробітної плати у вартості товару чи послуги. Збільшення рівня заробітної плати в Україні й усунення порушень щодо її нарахування і виплати сприятиме збалансуванню бюджету Пенсійного фонду України, підвищенню розміру пенсійних виплат і покращенню якості життя всіх громадян.

Очевидно, що стратегія державного розвитку пенсійної системи України має врахувати напрямок розвитку накопичувальних елементів, заходи стосовно запровадження і регулювання яких будуть враховувати діяльність контролюючих органів, зміни в законодавстві, податкове

навантаження на працівників, а також вплив окремих факторів зовнішнього середовища на функціонування пенсійних інститутів [26, с. 19].

Зважаючи на те, що підсистема обов'язкового пенсійного страхування другого рівня в Україні так і не запрацювала в повній мірі, стратегія розвитку цієї підсистеми має враховувати усі вимоги, стосовно її ефективного впровадження та функціонування з моменту її запуску, оскільки помилки та недоопрацювання можуть спричинити широкий суспільний опір, як це, наприклад, можна спостерігати у Франції, де зміни пенсійної системи привели до масових мітингів, погіршення макроекономічної ситуації і державних фінансів, тощо.

Реформування системи пенсійного забезпечення України тривалий час пов'язувалися із запровадженням другого рівня – накопичувального загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, проте до цього часу вона так і не запрацювало у необхідному обсязі. За місяці війни демографічна ситуація в Україні кардинально змінилася, багато людей виїхало за кордон, частина була насильно депортована в росію, про тих, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях, також немає інформації. Тому проводити якусь радикальну реформу пенсійного забезпечення, не до кінця оцінивши масштаб змін, досить важко.

Необхідно поетапно вводити елементи накопичувальної системи пенсійного страхування в сукупності із вжиттям заходів державного стимулювання розвитку додаткового пенсійного забезпечення через НПФ, що дозволить акумулювати кошти пенсійного резерву накопичувального складника системи обов'язкового пенсійного страхування.

До основних напрямків реформування існуючої пенсійної системи слід віднести [21, с. 50]:

- підвищення достатності пенсійних виплат;
- підвищення фінансової стійкості пенсійної системи;
- зниження залежності пенсійної системи від державного фінансування;

- оптимізація адміністративних витрат та підвищення ефективності використання ресурсів в пенсійній системі України;
- розподіл навантаження пенсійних виплат за джерелами, рівнями і формами фінансування;
- розвиток інфраструктури зі стимулювання формування заощаджень під час трудової діяльності людини в рамках добровільної накопичувальної підсистеми;
- підвищення рівня охоплення працюючого населення пенсійною системою в рамках добровільної накопичувальної підсистеми;
- підвищення співвідношення працюючих до пенсіонерів;
- необхідність впровадження обов'язкового накопичувального елемента пенсійної системи України.

На протипагу стратегії розвитку обов'язкового накопичувального елемента пенсійної системи України, стратегія розвитку добровільного пенсійного забезпечення повинна стосуватися лише внесення змін у вже працюючу систему з ціллю зміни вектору розвитку, підвищення реальних фінансових показників та привабливості такого підходу до нагромадження грошових коштів серед працюючого населення та суб'єктів малого, середнього та великого бізнесу.

Важливим альтернативним джерелом залучення пенсійних коштів є система недержавного пенсійного забезпечення. У цій системі кожен громадянин може самостійно формувати джерело своєї майбутньої пенсії протягом трудової діяльності. Участь у системі недержавного пенсійного забезпечення дозволяє громадянину компенсувати втрачений дохід та забезпечити потреби вищого рівня при виході на пенсію [53, с. 136].

Головними постачальниками коштів пенсійних резервів для НПФ в системі недержавного пенсійного забезпечення, є підприємства. Проте сьогодні більшість вітчизняних підприємств не впроваджують соціальні програми, які б включали додаткове пенсійне забезпечення персоналу, через відсутність відповідної конкуренції на ринку праці.

Тому важливим є стимулювання таких програм пенсійного забезпечення через податкові відрахування, податкові пільги, введення цільових програм з державною підтримкою окремих категорій населення. Важливим завданням держави є вдосконалення законодавчої бази, наприклад, щодо розширення можливостей інвестування у довгострокові проекти, підвищення ролі державного регулювання, підвищення ефективності, прозорості діяльності самих НПФ.

Зарубіжний досвід показує, що діяльність НПФ сприяє зростанню обсягів інвестування реального сектору економіки, за рахунок використання раніше не задіяних приватних пенсійних активів, що у свою чергу, виступає важливою умовою розвитку економічної системи будь-якої країни. Розвиваючи систему недержавного пенсійного забезпечення, розвиненим країнам вдалося за досить короткий період час вирішити питання ефективного пенсійного забезпечення населення [12, с. 27].

Зважаючи на зарубіжний досвід, в Україні необхідно створити вимоги до інвестиційних стратегій НПФ. Так, метою інвестиційної стратегії НПФ має бути вироблення заходів, спрямованих на збереження і примноження коштів пенсійних накопичень. Інвестиційна стратегія НПФ має формуватися щорічно, на кожен наступний календарний рік, виходячи з фінансових результатів попереднього календарного року, поточного стану фінансового ринку та прогнозів відносно його динаміки.

Рекомендованою основою інвестиційної стратегії НПФ має бути збереження коштів пенсійних накопичень, отримання інвестиційного прибутку від їхнього розміщення (інвестування), при умові мінімального ризику та оптимальної надійності фінансових інструментів, а також дотримання вимог законодавства до складу і структури фінансових активів.

Інвестування капіталу НПФ повинні здійснюватися компаніями з управління активами, які мають ліцензії органів виконавчої влади України на здійснення діяльності з управління інвестиційними фондами і НПФ. Компанії з управління активами повинні мати достатній досвід діяльності на

фондовому ринку України, високу якість пропонованих послуг, високий рівень надійності, інформаційну відкритість та високий рівень професіоналізму, а також відповідати іншим вимогам НПФ [44, с. 237].

Інвестиційний портфель НПФ необхідно формувати таким чином, щоб забезпечити підтримку необхідного рівня ліквідності активів для покриття його зобов'язань по пенсійних виплатах (які виникатимуть в майбутньому), перерахунках і досягнення певного рівня прибутковості.

З метою мінімізації ризиків і збереження коштів в процесі інвестування НПФ накладає додаткові вимоги до емітентів, типів проведених угод, можливої структури активів та груп базових і похідних ринкових інструментів.

Сьогодні переважаючим напрямом інвестування активів стали депозити в банках (близько 40%). Проте, інвестуючи пенсійні активи в банківські депозити, НПФ стає звичайним посередником між учасником НПФ та банком, який бере за це несправедливо високу комісійну винагороду. Також проблемним елементом інвестиційного портфеля вітчизняних НПФ є мала частка акцій українських емітентів – це показник повинен бути на рівні 40%, оскільки таким чином зростуть інвестиції в реальний сектор економіки, що покращить інвестиційний клімат в країні.

По-друге, це активізує розвиток ринку стартапів, оскільки управлінці НПФ, несучи відповідальність перед вкладниками, обиратимуть підприємства з найбільшим потенціалом зростання і найменшими ризиками.

По-третє, той факт, що працююча частка населення через пенсійні фонди почне володіти великими підприємствами в країні, це позитивно вплине на соціальну відповідальність та розвиток конкуренції, а, отже, і економіки загалом.

Для порівняння, структура активів НПФ в розвинених країнах значно відрізняється від вітчизняної – переважними напрямками інвестування є акції і боргові цінні папери, тоді як на депозити припадає незначна частка. Така ситуація пов'язана з високим рівнем розвитку фондового ринку в цих

країнах. Також у деяких країнах ОЕСР НПФ являють собою важливий засіб інвестування в інфраструктуру та нерухомість (шляхом прямого інвестування НПФ чи за допомогою спеціально розроблених механізмів – інвестиційних трастів нерухомості чи фондів інвестицій в інфраструктуру), які діють під керівництвом приватних компаній з управління активами. Активи НПФ можуть використовуватися для придбання нерухомості. При цьому НПФ може сам виступати в якості забудовника та отримувати так званий прибуток забудовника чи займатися іпотечним фінансуванням [44, с. 238].

При використанні альтернативних інвестицій та похідних фінансових інструментів НПФ дається можливість отримувати прибуток від інвестиції, який не міг би бути гарантованим при традиційній інвестиційній діяльності. Проте така інвестиційна діяльність пов'язана з суттєвими ризиками. НПФ, приймаючи рішення використовувати альтернативні інвестиції та похідні фінансові інструменти, повинен чітко усвідомлювати наслідки використання цієї стратегії та належними чином здійснювати контроль цих інвестицій за допомогою системи раннього реагування і попередження.

Загалом, рекомендованими активами, в які вітчизняним НПФ необхідно інвестувати кошти, спираючись на зарубіжний досвід, є наступні: державні цінні папери України; державні цінні папери українських емітентів; акції українських акціонерних товариств; облігації українських емітентів, які допущені до торгів на організованих майданчиках з продажу цінних паперів; іпотечні цінні папери, які допущені до торгів на організованих майданчиках з продажу цінних паперів; цінні папери урядів іноземних держав; цінні папери міжнародних фінансових організацій; акції іноземних акціонерних товариств; акції закордонних інвестиційних фондів; банківські депозити.

Таким чином, можна відмітити, що сучасна інвестиційна політика вітчизняних НПФ в першу чергу орієнтована на мінімізацію інвестиційного ризику за рахунок вкладення коштів учасників у низькоризикові і, відповідно, низькодохідні фінансові інструменти.

Проте зарубіжний досвід свідчить, що НПФ є потужними інституційними інвесторами, основним напрямом інвестиційної діяльності яких є вкладення в акції підприємств, що забезпечує максимізацію інвестиційного доходу учасників фонду та розвиток економіки загалом, у випадку вдалої реалізації. Зважаючи на це, перспективним напрямом удосконалення інвестиційної діяльності НПФ в Україні є також дотримання такої стратегії, проте реалізація цієї стратегії напряму залежить від подальшого розвитку вітчизняного фондового ринку.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного у магістерській роботі дослідження напрямів оптимізації пенсійного забезпечення в Україні з метою покращення ефективності публічного управління можна зробити наступні висновки.

Було встановлено, що під пенсією слід розуміти певну частину заробітної плати громадянина, яка протягом його трудової діяльності добровільно чи в обов'язковому порядку відраховувалась до пенсійного фонду у формі страхових внесків для забезпечення майбутніх пенсійних виплат із настанням непрацездатності через похилий вік, старість тощо. Під мінімальною пенсією розуміють державну соціальну гарантію, розмір якої визначається чинним законодавством. Пенсійна система є складовою частиною державного соціального забезпечення, механізм якої покликаний забезпечити ефективне функціонування однієї з галузей соціальної сфери суспільства. Коли мова йде про пенсійну систему, то розуміється система, яка функціонує в певній країні, тому, визначаючи поняття пенсійної системи, необхідно додавати країну, у якій вона функціонує, оскільки кожній такій системі характерні власні особливості.

Пенсійне забезпечення – це базова та одна з найважливіших соціальних гарантій стабільного розвитку суспільства. Пенсійне забезпечення є процесом матеріальної підтримки людини, що безпосередньо пов'язаний з її трудовою діяльністю, терміни і умови якого залежать від стажу роботи, розміру заробітної плати, умов праці.

Прямими суб'єктами системи державного пенсійного страхування є: застраховані особи; пенсійний фонд, недержавний пенсійний фонд, учасники НПФ. Непрямими суб'єктами солідарної системи державного пенсійного забезпечення є: уповноважений банк; страхувальники – роботодавці, які сплачують єдиний внесок на соціальне страхування; підприємства, організації, установи, які здійснюють виплату пенсій, КУА, страхові компанії, адміністратори НПФ, зберігачі, аудитори.

Наразі у світі різними країнами використовуються різні моделі пенсійного забезпечення, які включають різні елементи соціального захисту, – обов'язкове та державне соціальне забезпечення, особисте пенсійне страхування. Сьогодні моделі пенсійного забезпечення побудовані за «накопичувальною» чи «розподільчою» схемою, в чистому вигляді рідко зустрічаються. Переважно застосовуються комбіновані моделі, відмінності яких полягають у домінуванні одного із інститутів.

Пенсійна система України є ієрархічно побудованим комплексом взаємопов'язаних елементів, що об'єднані у відносно автономні підсистеми. Фінансування солідарної частини пенсійної системи України здійснюється за державні кошти (бюджет ПФУ, та державний бюджет). Фінансування другого і третього рівнів пенсійної системи України відбувається за рахунок недержавних пенсійних фондів.

В Україні за пенсійне забезпечення населення відповідає Пенсійний фонд України. ПФУ є державним позабюджетним фондом, кошти якого не включені до державного бюджету України, тому його основним фінансовим планом є власний бюджет. Бюджет ПФУ – це план формування та використання цільового страхового фонду, який формується зі страхових внесків до солідарної системи і надходжень з інших джерел.

Проведений аналіз показав, що у структурі загальних доходів ПФУ у 2022 році 403,9 млрд грн (63,4%) – власні, 209,2 млрд грн (32,8%) – кошти державного бюджету, 23,7 млрд грн (3,7%) – кошти інших фондів страхування.

Протягом 2017-2022 рр. спостерігається позитивна тенденція відносно зниження диспропорцій між видатками ПФУ і його доходами. У 2022 році до бюджету ПФУ з державного бюджету було виділено 232,9 млрд грн. Загалом бюджетом ПФУ у 2022 році на покриття дефіциту коштів для виплати пенсій було передбачено 18,2 млрд грн, фактично протягом року на покриття дефіциту бюджету ПФУ було направлено 29,9 млрд грн коштів державного бюджету. Так, у 2017 р. дефіцит бюджету ПФУ становив 53,4 млрд. грн., у

2018 р. – 32,1 млрд. грн., у 2019 р. – 40 млрд. грн., 2020 – 34,4 млрд. грн, 2021– 23,9 млрд грн, 2022 – 29,9 млрд. грн. Існування наявного дефіциту протягом всього періоду негативно впливає на фінансовий стан солідарного рівня пенсійної системи і свідчить про неспроможність ПФУ самостійно виконувати пенсійні зобов'язання.

Протягом останніх років діяльність НПФ розвивається, не зважаючи на воєнний стан в Україні. Про це свідчать і зростання вартості активів НПФ, і кількість укладених пенсійних контрактів, і розмір пенсійних внесків. Проте необхідно відзначити, що роботодавці не поспішають брати участь у НПФ, адже переважна більшість їхніх учасників припадає на фізичні особи (майже 98%). Тому для вітчизняних НПФ потрібно розширювати існуючі й шукати нові напрями інвестиційної діяльності задля проведення ефективної інвестиційної діяльності в майбутньому.

Пенсійна політика затверджується в кожній країні ЄС на національному рівні. ЄС підтримує національні зусилля стосовно забезпечення високого рівня пенсійного захисту населення, включаючи адекватність розміру пенсій, шляхом сприяння взаємному навчанню і обміну передовими практиками між країнами. В напрямі європейської інтеграції України важливим є підвищення значення індивідуальної (персональної) відповідальності особи за майбутній рівень соціального забезпечення, що є основним принципом побудови і розвитку національних систем пенсійного страхування та відображається у фінансовому механізмі компенсацій наслідків соціального ризику зусиллями самих працівників. Саме працівники повинні здійснювати права та обов'язки застрахованої особи та соціального страхувальника в межах єдиних соціально-страхових правовідносин.

До основних напрямків реформування існуючої пенсійної системи слід віднести: підвищення достатності пенсійних виплат; підвищення фінансової стійкості пенсійної системи; зниження залежності пенсійної системи від державного фінансування; оптимізація адміністративних витрат та підвищення ефективності використання ресурсів в пенсійній системі

України; розподіл навантаження пенсійних виплат за джерелами, рівнями і формами фінансування; розвиток інфраструктури зі стимулювання формування заощаджень під час трудової діяльності людини в рамках добровільної накопичувальної підсистеми; підвищення рівня охоплення працюючого населення пенсійною системою в рамках добровільної накопичувальної підсистеми; підвищення співвідношення працюючих до пенсіонерів; необхідність впровадження обов'язкового накопичувального елемента пенсійної системи України.

Проте слід брати до уваги, що сьогодні проводити радикальну реформу пенсійного забезпечення, не до кінця оцінивши масштаб змін в умовах воєнного стану, досить важко. Необхідно поетапно вводити елементи накопичувальної системи пенсійного страхування в сукупності із вжиттям заходів державного стимулювання розвитку додаткового пенсійного забезпечення через НПФ, що дозволить акумулювати кошти пенсійного резерву накопичувального складника системи обов'язкового пенсійного страхування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андропова В. Правове регулювання юридичної відповідальності суб'єктів правовідносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 96-100.
2. Бабенко А. Пенсійне забезпечення громадян – складова соціальної політики держави. URL: www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/.../12.pdf
3. Березіна С. Б. Дослідження основних рис пенсійної системи України. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2018. № 3 (43). С. 9–20
4. Бондалетова Т. О. Етапи становлення системи пенсійного забезпечення України. Т. О. Бондалетова, А. С. Харченко. *Інновації та традиції в сучасній науковій думці* : матер. третьої міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (21 – 23 серпня). Вінниця : [б. в.], 2014. С. 36–42.
5. Верещак В. М. Державне регулювання накопичувального елемента пенсійних систем: зарубіжний досвід (на прикладі Швеції та Німеччини). *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 178–184.
6. Вергелюк Ю. Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Ю. Ю. Вергелюк, М. А. Лещенко. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія : Економіка. 2022. № 27. С. 42-45
7. Верещак В. Механізми впровадження накопичувального складника в систему обов'язкового пенсійного страхування України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 2. С. 89-96.
8. Вишневська О. А. Пенсійна реформа: зарубіжний досвід для України. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 8. С. 42–48.
9. Герман, Ю.А. Проблеми оцінки ефективності пенсійної системи. *Економіка, статистика та інформатика*. Вип. №6. 2014. с. 22-27.

10. Горбенко К. М. Актуальні проблеми пенсійної системи в Україні. *Економіка і управління*. 2022. № 1. С. 96-106
11. Грушко В.І. Фінансовий механізм соціального страхування в Україні. Ю.А. Данильчук, В.І. Грушко. *Актуальні питання сучасної науки та практики: матеріали науково-практичної конференції* (м. Київ, 15 листопада 2018 р.) К.: Університет "КРОК", 2018. С.117-120.
12. Грушко В.І. Сучасний стан та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. В.І. Танчик, В.І. Грушко. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: матеріали міжнародної конференції* (м. Київ, 21-22 листопада 2019 р.). К.: Університет "КРОК", 2019. С. 369-371
13. Демченко К. І. Порівняльний аналіз систем пенсійного забезпечення України та різних країн світу. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 4 (30). С. 35–41.
14. Долгіх Н. Удосконалення правового регулювання системи пенсійного забезпечення України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2021. Вип. 26. С. 33-40.
15. Жмурко І. В. Сутність пенсійної системи та її місце в системі соціального захисту населення. *Бізнес Інформ*. 2014. № 12. С. 303–306.
16. Західна О. Р. Аналіз поточного стану пенсійного забезпечення в Україні. О. Р. Західна, Л. М. Шеремета. *Молодий вчений*. 2022. № 5. С. 17-23.
17. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2022 році. Офіційний сайт ПФУ. URL: <https://www.pfu.gov.ua/>
18. Зеленко Н. Формування накопичувальної складової загальнообов'язкового державного пенсійного страхування як напрям реформування пенсійної системи України. Н. Зеленко, В. Зеленко. *Галицький економічний вісник*. 2022. № 3. С. 91-97.
19. Єлісеєва Л. В. Пенсійна система України : виклики та перспективи [Текст] Л. В. Єлісеєва, Н. С. Примачук. *Економічний аналіз* : зб. наук. праць

Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. Том 23. № 1. С. 23–27.

20. Іванченко Н. О. Динамічне моделювання процесів розвитку пенсійної системи України. Н. О. Іванченко, Ю. С. Борисенко. *Бізнес-навігатор*. 2021. Вип. 1. С. 136-141.

21. Ключко О. О. Реформування пенсійної системи в Україні: реальні надбання і втрати. *Політикус*. 2021. Вип. 1. С. 47-51

22. Козак Т. М. Напрями інтеграції системи пенсійного забезпечення України до європейської та світової пенсійної системи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 4. С. 116–121.

23. Коваль О. П. Перспективи запровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи (II рівень). О. П. Коваль, О. О. Коломієць, Д. М. Гладких, А. Л. Дешко, Ю. В. Касперович. *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. 2021. № 19. С. 26-33.

24. Коваленко Ю. М., Коваленко І. І. Еволюційні тренди в системі інвестиційних і пенсійних фондів в Україні. *Економічний вісник*. 2020. № 4. С. 43–52.

25. Колодій А. Недержавні пенсійні фонди як одна зі системоутворювальних складових пенсійної системи України. *Аграрна економіка*. 2016. Т. 9. № 3–4. С. 36–44.

26. Мартиненко Н. В. Пенсійна система як об'єкт державного управління. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 4(2). С. 14–20.

27. Михайлова І. Ю. Правове регулювання фінансування солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4. С. 249-256.

28. Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції : кол. монографія у 2-х т. Т. 2. за ред. О. В. Шлапака, Т. І. Єфименко. К. : ДННУ «Академія фінансового управління», 2014. Т. 2. 784 с.
29. Надточій Б., Яценко В. Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект. Україна. 2000. С. 102–132.
30. Надточій А. О. Перспективи запровадження обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи України та його вплив на ринок праці. А. О. Надточій, О. С. Крамарева. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2021. Вип. 1. С. 52-60.
31. Островський І. А. Старіння населення і проблеми реформування пенсійних систем: досвід розвинутих країн. І. А. Островський, Н. В. Можайкіна. Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки. 2023. Т. 2. С. 8-13.
32. Парфьонов Я. В. Реформування пенсійної системи України в умовах трансформаційних змін. Я. В. Парфьонов. Публічне управління та регіональний розвиток. 2022. № 16. С. 537-556.
33. Парфьонов Я. Публічна адміністрація як суб'єкт реформування пенсійної системи України в умовах трансформаційних змін. *Аспекти публічного управління*. 2022. Т. 10, № 2. С. 31-40
34. Пенсійна система: підручник. за ред. В.І. Грушка. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», 2017. 368 с.
35. Пікус Р. В. Формування системи пенсійного забезпечення в розвинених країнах. Р. В. Пікус, А. О. Циганок. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 6. С. 131-139.
36. Познякова О. О. Фінансова стійкість пенсійної системи в Україні. О. О. Познякова, В. О. Соляник. Економічний простір. 2021. № 175. С. 48-51.
37. Полякова С. Бідність українських пенсіонерів: довоєнна ситуація і вплив війни. С. Полякова, Ю. Когатько. Демографія та соціальна економіка. 2023. № 2. С. 92-109.

38. Пріхно І. М. Проблеми функціонування системи пенсійного забезпечення в Україні. І. М. Пріхно, І. П. Частоколенко, А. П. Марченко. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2021. Т. 26, Вип. 5. С. 102-109.

39. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 2003 р. №1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#top>

40. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

41. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 року № 1788-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>

42. Ріппа, М. Становлення системи пенсійного забезпечення України: нормативний і соціально-демографічний аспекти. *Світ фінансів*. Вип. 1. 2009. с. 44-55.

43. Рошканюк В. М. Перспективні напрями інвестування пенсійних активів як фактор економічного розвитку України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 199-203.

44. Рудик В. К. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в умовах реформування пенсійної системи Україн. *Бізнес Інформ*. 2021. № 11. С. 235-240.

45. Русак Г. Проблеми призначення, перерахунку пенсії ВПО під час воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 183-187

46. Сокоринський Ю. В. Тенденції розвитку правового регулювання пенсійного забезпечення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4(2). С. 23-27.

47. Смирнова І. І. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: тенденції та проблеми розвитку. І. І. Смирнова, С. А. Хачікян. *Економічний простір*. 2021. № 176. С. 124-129.

48. Татарин Н. Б. Система недержавного пенсійного забезпечення як спосіб інвестування: проблемні аспекти та шляхи вдосконалення. Н. Б. Татарин, Ю. Б. Чепіль, І. А. Дунець. Молодий вчений. 2022. № 4. С. 110-114.

49. Трунова Г. А. Окремі проблеми правового регулювання у сфері пенсійного страхування в Україні. Г. А. Трунова. Право та інновації. 2018. № 4. С. 96-103.

50. Устинова І. П. Співвідношення понять "пенсія", "пенсійне забезпечення" та "пенсійне страхування" в контексті фінансово-правового регулювання пенсійної реформи в Україні. І. П. Устинова. Часопис Київського університету права. 2012. № 1. С. 170-174.

51. Фінанси інституційних секторів економіки : кол. монографія за ред. Т. І. Єфименко, М. М. Єрмошенка. Київ : ДННУ «Академія фінансового управління»; Національна академія управління, 2014. 584 с.

52. Чеберяко О., Бикова В. Моделі пенсійного забезпечення: зарубіжна та вітчизняна практика. *ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. № 5(212). С. 43–51..

53. Цибульник М. О. Нормативно-правове регулювання обліку діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 23(2). С. 132-136

54. Шалієвська Л. І. Пенсійне забезпечення в системі економічної безпеки держави. монографія. Львів: «Растр – 7». 2020. 196 с.

55. Шевчук П. І. Пенсійне забезпечення : навч. посіб. П. І. Шевчук, З. А. Берік ; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2002. 54 с.

56. Шевченко С. О. AI-виклики публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні та за кордоном. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2023. Вип. 1. С. 83-96.

57. Якимів А. І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. А. І. Якимів. Львів : Афіша, 2003. 448 с.

58. Офіційний сайт Міжнародної організації праці. URL: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>

59. Офіційний сайт ОЕСР. URL: <https://www.oecd.org/>.

60. Офіційний сайт ПФУ. URL: <https://www.pfu.gov.ua/>

61. Офіційний сайт НКЦПФР. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2022 URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/npf_3_kv-2022.pdf

62. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/>

63. Офіційний сайт Європейського органу страхування і пенсійного забезпечення. URL: <https://www.eiopa.europa.eu/>

64. Офіційний сайт Європейського органу із регулювання страхової діяльності та діяльності з недержавного пенсійного забезпечення. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/84/european-system-of-financial-supervision-esfs>

65. Directive (EU) 2016/2341 of the European Parliament and of the Council. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eudr/2016/2341/contents>

66. Regulation (EU) 2019/1238 of the European Parliament and of the Council. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eur/2019/1238/article/9/2020-12-31>

67. Directive (EU) 2016/97 of the European Parliament and of the Council of 20 January 2016 on insurance distribution (recast)Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0097>

68. The European Social Charter. URL: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Presentation/AboutCharter_en.asp.

ДОДАТКИ

Додаток А



Рис. А.1. Фактори впливу на систему пенсійного забезпечення

Додаток Б

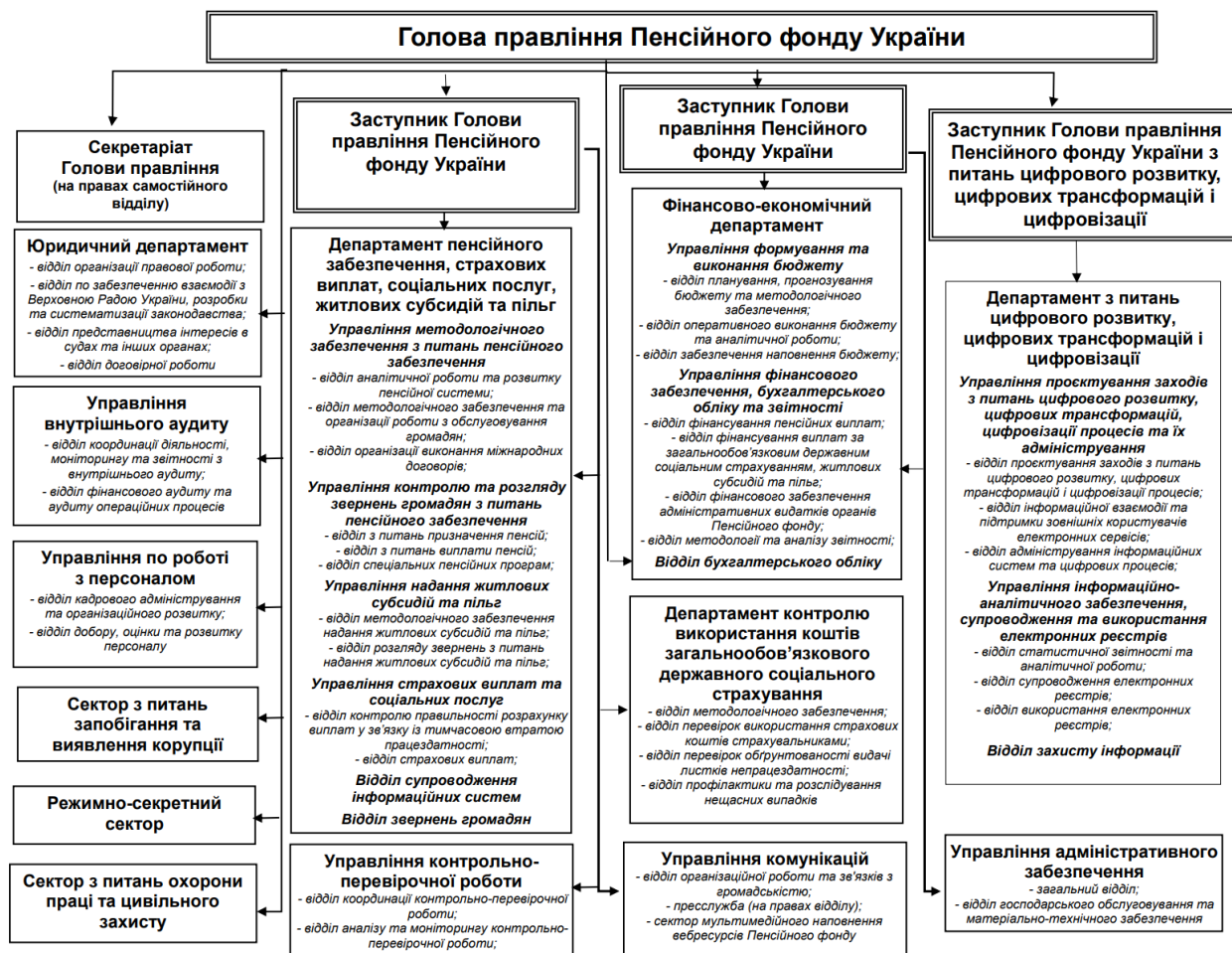


Рис. Б.1. Організаційна структура центрального апарату Пенсійного фонду України

Додаток В



Рис. В.1. Територіальний розподіл НПФ (шт.)